

KULTURMILJÖUTREDNING GOTTSUNDA OCH VALSÄTRA

UPPDRAG: Planprogram för Gottsunda-
området- Kulturmiljöutredning/
270604

Titel på rapport: Kulturmiljöutredning Gottsunda
och Valsätra

Status: Slutrapport / rev 20180305
Datum: 16-12-19

MEDVERKANDE

Beställare: Uppsala kommun
Kontakt: Stadsbyggnadsförvaltningen Örjan
Trapp

Konsult: Tyréns AB
Uppdragsansvarig: Anne Philipson Jancke

Författare: Cecilia Pantzar
Martin Lagergren
Anne Philipson Jancke
Elin Sahlin
Natalie Ekström

Tyréns AB

118 86 Stockholm
Besök: Peter Myndes Backe 16
Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte: Stockholm
Org.Nr: 556194-7986

INNEHÅLL

Inledning	4
Översiktlig historik	5
Delområden	6
Gårdsmiljöer	8
Egnahemsområden	11
Valsätra	13
Stenhammar	21
Gottsunda centrum	29
Skolbyggnader	33
Musikvägen	35
Orkestervägen	41
Kulturhistorisk klassificering	46
Känslighet för förändring	47
Att tänka på vid framtida planering	48
Referenser	49

Tyréns har fått i uppdrag av Uppsala kommun att genomföra en kulturmiljöutredning för Gottsunda och Valsätra. Utredningen belyser områdets utveckling över tid och sätter in det i sitt samhällshistoriska sammanhang. Resultatet ska kunna användas som planeringsstöd med utgångspunkt från identifierade kulturmiljökvantiteter i områdets fortsatta utveckling

Bakgrund och syfte

Stora delar av Gottsunda och Valsätra byggdes under rekordåren 1965-1974. Nu fyrtio år senare finns behov av både upprustning och förnyelse. Kulturmiljöutredningen syftar till att beskriva och bedöma programområdets kulturhistoriska värden och ska fungera som ett planeringsstöd i den fortsatta utvecklingen av området. Med utgångspunkt från stadsdelarnas samhällshistoriska utveckling och arkitektoniska kvaliteter ges rekommendationer som kan vägleda vid kommande bebyggelsestillskott och förtätningar.

Upplägg

Rapporten inleds med en översiktlig historik där områdets utveckling sätts in i sitt historiska och geografiska sammanhang. Därefter beskrivs stadsdelarnas olika delområden utifrån nuläge och kulturhistoriskt uttryck. För varje delområde har värdebärande karaktärsdrag som är väsentliga för att avläsa och uppleva miljöns historia och utveckling identifierats. De värdebärande karaktärsdragen ska fungera som ett stöd och en vägledning vid en utveckling av området som tar tillvara de kulturhistoriska kvaliteterna och ser kulturmiljön som en resurs i den framtida planeringen av stadsdelarna.

Utredningsområdet

Stadsdelarna Valsätra och Gottsunda är belägna i Uppsalas sydvästra del och utgör tillsammans med området Sunnersta stadens yttre bebyggda krans åt söder. Valsätra som var först ut att bebyggas ligger direkt söder om Vårdsätravägen och villaområdet Norby. Den nya stadsdelen förlades till stor del på tidigare odlingsmark tillhörande Valsätra gård. Gottsunda som breder ut sig söder om Valsätra inramas i väster och söder av den långsträckt öppna Hågadal. Bebyggelsen är här lokaliserad till ett höglänt skogspräglat område som numera

utgör gränsen mellan staden och den omgivande landsbygden. Stora delar av landskapet väster om Gottsunda är avsatt som naturreservat, vilket begränsar möjligheterna för staden att breda ut sig ytterligare åt väster. Landskapet väster om Uppsala präglas av sprickdalslandskapets varierande topografi, med höglänta områden som avbryts av långa dalgångar, ofta i nordväst-sydöstlig riktning. Markanvändningen består huvudsakligen av odlad mark och bebyggelsebildens präglas av jordbruksbebyggelse.

Fram till 1800-talets mitt var Uppsala en mindre landsortstad med få industriella inslag. Staden var sedan århundraden en utpräglad lärdomsstad, och universitetet och domkyrkan med sina institutioner och verksamheter hade satt sin tydliga prägel på stadens utveckling. Under slutet av 1800-talet övergick samhället successivt från bondesamhälle till industrisamhälle.

Järnvägens anläggande i slutet av 1800 – talet innebar nya förutsättningar för industrietablering i staden, samtidigt som inflyttningen från landsbygden ökade och med den tillgången på arbetskraft. De nya arbetarna behövde bostäder och Uppsalas utbyggnad tog sin början. Från 1900-talets början har staden successivt vuxit ut från stadskärnan och nya områden har inlemmats i stadsväven. Vid den här tiden präglades ännu landskapet i utredningsområdet av jordbruksdriften som var knuten till gårdsmiljöerna Gottsunda och Malma samt utflyttade gårdar som Valsätra och omgivande torpmiljöer. Det glest bebyggda området låg ännu relativt långt från staden.

Det som drev stadsutvecklingen framåt var bostadsbristen och dåliga sanitära förhållanden i arbetarklassens bostäder. En lösning blev egnahemsområdena som en period under mellankrigstiden uppfördes i utkanten av staden, ofta på initiativ från industrier och i anslutning till arbetsplatser.

Under 1920-talet påbörjades utbyggnaden av egnahemsområdet Norby, direkt norr om Valsätra. Bostadsbyggandet intensifierades under 1940-talet

ÖVERSIKTLIG HISTORIK

till följd av att staten och Uppsala enades om att anlägga en flygflottilj i staden som även innebar ett omedelbart behov av fler bostäder. Under åren 1942-44 fastställdes stadsplaner för flera större bostadsområden i stadens yttre delar, bland annat Eriksberg norr om utredningsområdet.

Småhusbyggandet i Norby avtog på 1950-talet i väntan på kommunalt vatten och återupptogs först i början på 1960-talet i och med att det anslutande Valsätra planlades med småhus som en fortsättning på villaområdet Norby. I takt med att Uppsala

växte tilltog behovet av bostäder vilket ledde till att planeringen av Valsätra kom att omfatta både flerfamiljshus och småhus i en ny stadsplan 1965. Planen för Valsätra låg helt i linje med den nationella bostadspolitiken som 1964 tog beslutet att bygga bort landets bostadsbrist och låga boendestandard genom en miljon nya bostäder på tio år.

Valsätra följdes snart av utbyggnaden i den angränsande stadsdelen Gottsunda. Här fanns precis som i Valsätra redan småhusbebyggelse

i form av egghem och fritidshus att förhålla sig till i planeringen. Stadsplanen för Norra Gottsunda från 1969 innebar nya storskaliga volymer inbäddade i skogen söder om egghemsområdet.

De områden som nu byggdes ut var till skillnad från tidigare utbyggnadsetapper kuperade markavschnitt. De hade en rikare naturlig grönska som togs tillvara i stadsplanerna. Gatorna var svängda och följsamma mot topografin. Vegetationen var lika betydelsefull som byggnaderna för områdenas karaktär. Inom loppet av 10 år hade den äldre jordbruks- och skogsbygden förvandlats till en modern förort.

En ny stadsdel befolkas

Mest intensiv var utbyggnaden under åren 1967-74, men området fortsatte växa stadigt in på 1980-talet. Uppsalahem stod bakom den inledande produktionen av flerfamiljshus med hyreslägenheter och Anders Diös producerade flertalet självägda villor. Från mitten på 1970-talet byggdes även bostadsrätter av HSB och Riksbyggen. I stadsdelen bor numera omkring 13 000 invånare fördelade på 5000 bostäder.

Gottsunda - Valsätra uppvisar en provkarta på både rekordårens byggande och den efterföljande utvecklingen av bostadsbyggandet som ifrågasatte miljonprogrammets rationella, storskaliga stadsplanering. Från Bandstolens och Stenhammars högresta skivhusområden till Stråkens och Dirigentens varierade bostadskvarter.

I slutet på 1800-talet var området kring Gottsunda fortfarande jordbruksbygd med gårdar i anslutning till odlingsmarken. Norr om Gottsunda gård ligger den utflyttade gården, som kom att kallas Valsätra gård. Häradsekonomska kartan 1901-1906. Lantmäteriet.

På 1950-talet hade delar av odlingsmarken kring Valsätra och Gottsunda blivit utbyggd med egghem. Ekonomiska kartan 1952. Lantmäteriet.

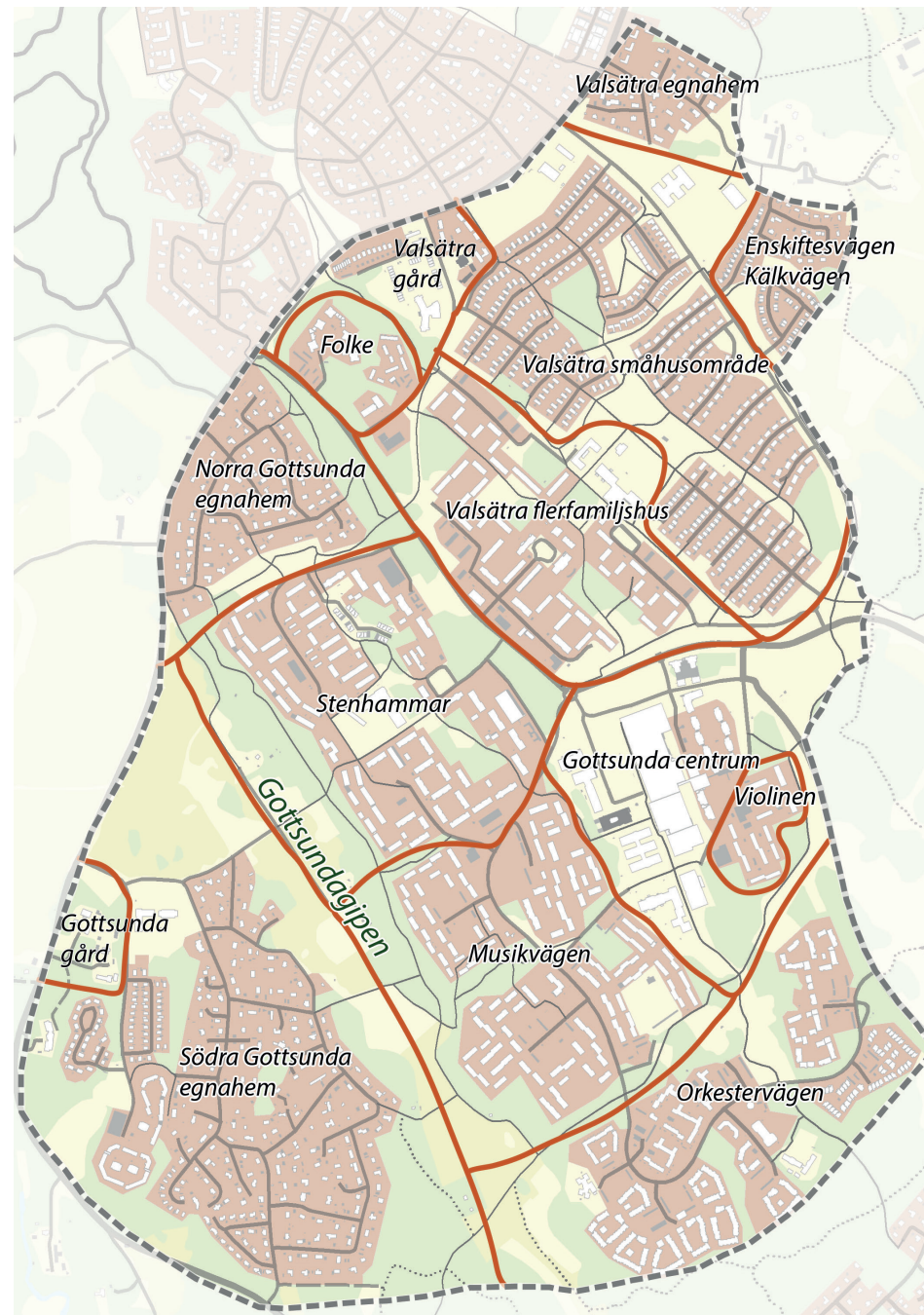
DELOMRÅDEN

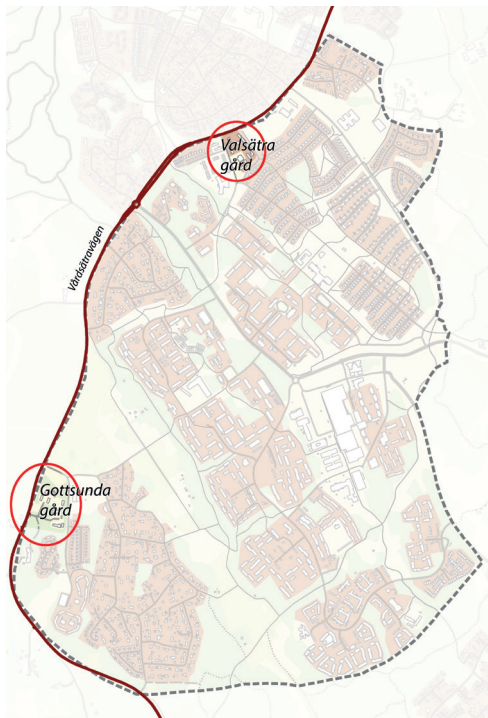
Utredningsområdet har delats in i delområden med utgångspunkt från uttryck och sammanhang. Områdena beskrivs utifrån nuläge, samhällshistoriska uttryck samt värdebärande karaktärer. Här beskrivs också förändringar som skett sedan uppförandet.

Äldre gårdsmiljöer och egnahemsområden beskrivs mer översiktligt då de inte står inför något starkt förändringstryck. Dessa områden bildar en ram till områdets utveckling över tid och belyser utgångspunkten för stadsdelarnas framväxt.

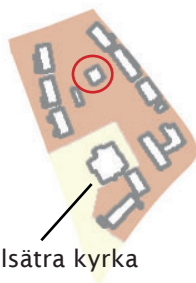
Miljonprogrammets miljöer från 1960-70-talen får en utförligare beskrivning och karakterisering eftersom det är dessa områden som står i fokus för förändringsarbetet. I beskrivningen identifieras för miljöerna värdebärande karaktärsdrag och samhällshistoriska uttryck som är av betydelse för att förstå områdets ursprung och utveckling. Med kunskap om miljöernas kärnvärden finns möjlighet till en utveckling som tar hänsyn till och i vissa fall även förstärker områdets kulturmiljökvaliteter.

I delområdet Enskiftesvägen/Kälvägen är majoriteten av bebyggelsen uppförd efter 1990, och behandlas inte i kulturmiljöutredningen.

Gottsunda gård ligger avskild från omgivande bebyggelse och gårdsmiljön är tydligt avläsbar

Valsätra kyrka

Valsätra gård har inlemmats i en ny bebyggelsemiljö

Valsätra ekonomibyggnad med anslutande radhus

Gottsunda gård

Gottsunda gårdsmiljö är belägen i anslutning till dess forna odlingsmark invid den gamla landsvägen. Nuvarande huvudbyggnad uppfördes 1832. De tillhörande flyglarna som tillkom efter några år har tidstypisk bevarad timmerstomme. Huvudbyggnaden fick dagens utseende vid en ombyggnad i början på 1900-talet med ny förstuga, frontespis och fasadpanel. Den nuvarande gula färgsättningen härrör troligtvis från samma period.

Gottsunda är ett gammalt namn med belägg från 1304 som visar på områdets långa brukningskontinuitet. Gottsunda gård köptes av kronan vid mitten av 1600-talet och omvandlades därefter till säteri. Gården har genom tiderna ägts av släkter som Oxenstierna, Rosenberg och Rabenius. Från 1912 fungerade gårdsmiljön som ålderdomshem i Bondkyrko socken. Samtidigt uppfördes en ny bostad inom gårdsmiljön för jordbrukets nya ägare. Idag inhyser gården Eksätra behandlingshem för ungdomar.

Valsätra gård

Valsätra gård tog form i samband med utflyttningen av en gård från Malma by vid laga skifte 1854. Delar av gårdsmiljön finns kvar men är numera integrerad i stadsdelens kvartersstruktur. Från Vårdsätravägen löper rester efter en allé in mot kvarvarande huvudbyggnad och ladugård. Några enstaka fruktträd vittnar om den fruktodling som sträckte sig vidare ner över Folke Bernadotteområdet.

Valsätra kyrka som ligger granne med gårdsmiljön uppfördes av Uppsala baptistförsamling. Den tegelmurade stadsdelskyrkan stod klar 1976 och ritades av Sten Hummel- Gumaelius. Gårdsmiljön förtätades ytterligare med radhuslängor mellan 1986-1988. Radhusen ramar in Valsätra gård och trädgård med radhusens entréer vända mot gården. Ladugårdsbyggnaden fick ny funktion som förskola 1985. Närmast kyrkan finns ytterligare radhus i två våningar med entrésidan vänd mot en mindre grönskande gårdsmiljö mellan kyrkan och radhusen.

Gottsunda gård vid sekelskiftet 1900.

Huvudbyggnad och en av flyglarna på Gottsunda gård.

Sten Hummel-Gumaelius

Karaktéristiskt för Gumaelius verk är att han ritade enstaka byggnader, infogade i gamla och nya miljöer. Han stod inte för de storskaliga skapandet utan för en mer återhållsam arkitektur där de gamla skulle leva vidare bredvid det nya för att skapa den kontinuitet och hemkänsla han ansåg vara väsentlig för människors trivsel. Med sin omsorgsfulla arkitektur har han bidragit till att bevara Uppsalas egenart. Han kom att bli en av Uppsalas skickligaste arkitekter under sin verksamhets tid. Andra verk av Gumaelius i Uppsala är konstnären Bror Hjorths hus från 1943 samt Eriksbergskyrkan 1960.

Värdebärande karaktärsdrag

Valsätra gårdsmiljö med bevarade grinstolpar, allé och ekonomibyggnad som bidrar till förståelsen för platsens bakgrund som agrar gårdsmiljö.

Valsätra kyrka med sin tidstypiska gestaltning gällande både den sparsmakade bearbetade tegelarkitekturen och den låga volymen.

Gottsunda gårdsmiljö med huvudbyggnad, flyglar och omgivande parkmiljö berättar om tiden som herrgårdsmiljö.

Valsätra kyrka från 1976 i sparsmakad tegelarkitektur med mönstrad fris utmed takfoten. På tidsenligt vis omges kyrkorummet av tillhörande församlingslokaler på tre sidor som öppnar sig med stora fönster ut mot omgivningen. Kyrkan har även ett högst fristående klocktorn av trä.

Valsätra gård med mangårdsbyggnad från 1880 har blivit kompletterad med entréparti och veranda med sirliga trädetaljer och snickarglädje. Den tillhörande ladan är byggd på 1860-talet.

Malma plantskola.

Resten av Valsätra gårds allé.

Skalmejan och Bernadotte

Vägnamnen i bostadskvarteren väster om Valsätra gård minner om det tidigare Folke Bernadottehemmet. Vårdhemmet uppfördes på marken för gårdens fruktodlingar i början på 1960-talet. Det fungerade som habiliteringscenter för barn och vuxna med fysiska och psykiska funktionsvariationer. Hemmet erbjöd skola, vård och stöd till anhöriga. Bernadottehemmet revs och ersattes av bostäder efter att verksamheten förflyttades till Kungsgärdet 2008.

Redan på 1970-talet uppfördes de första bostäderna i kvarteret. De från början samstämt gröna husen med bruten taksiluett är fortfarande tongivande utmed Bernadottestigen. Dubbelgaragen närmast gatan ramar in den bakomvarade trädgården och de gavelvända husen. Några av husen har kvar sin ursprungliga karaktär. Under 1980-talet utvecklades området med radhusbebyggelse och ett storskaligt äldreboende. Senast är tillskottet av stadsradhus som ersatte Bernadottehemmet.

Värdebärande karaktärsdrag

1970-talets enhetliga bostäder med karakteristisk bruten taksiluett, fasadernas materialkombination och ursprungliga dubbelgarage.

Bernadottehemmet som stod klart 1962. Fotograf Evert Skirgård. Upplandsmuseet.

I läget för det gamla Bernadottehemmet ligger numera moderna stadsradhus.

Radhusen utmed Bernadottestigen med sin brutna siluett har med tiden fått en blandad färgsättning.

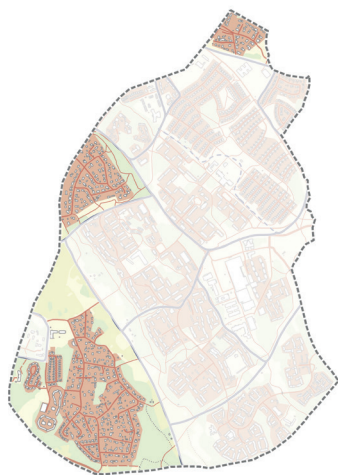
Grönskande förgårdar med inramande garage mot gatan.

Dubbelgarage och hus med ursprunglig grön färgsättning.

Yngre radhus tar vid utmed Bernadottestigen.

Kvarter:

Norra Gottsunda, Södra Gottsunda, Valsätra
Bebyggelsestyp: Villor och småhus

Den första utbyggnaden av bostäder i området tillkom under 1900-talets första hälft, då villaområden uppfördes i anslutning till landsvägen från Uppsala, dagens Vårdsätraväg. Villorna byggdes på odlingsmark tillhörande gårdarna Gottsunda, Valsätra och Malma, och bestod till en början av tidiga egnahemsvillor, men har senare kompletterats med villor från olika tider fram till idag. Området söder om Gottsunda gård bebyggdes inledningsvis med fritidshus. Här finns fortfarande några fina exempel på det tidiga 1900-talets nationalromantiska fritidshus.

Valsätra egnahemsområde

I Valsätra uppfördes ett mindre antal hus i den första egnahemsperioden under tidigt 1900-tal, men området i sin helhet byggdes ut först under senare delen av 1950-talet och början av 1960-talet. Området är placerat på Malma gårds tidigare åker- och ängsmark, och ansluter till egnahemsområdet i Norby väster om Vårdsätravägen. De första villorna placerades längsmed infartsvägen till Malma gård från Vårdsätravägen, och gatunätet i området utgår från den äldre vägsträckningen. Området har sedan

1950-talet förtätats. Tomter har styckats av och nya villor har uppförts under flera årtionden. Bebyggelsen består idag av blandad villabebyggelse från 1910- till 2000-talen. Enstaka villor från den tidigaste egnahemsperioden i början av 1900-talet finns kvar idag, men många har byggts om eller rivits för att ge plats åt nya, ofta större villor.

Norra Gottsunda egnahemsområde

Det gradvis framvuxna området består av en blandad villabebyggelse som avspeglar 1900-talets villaarkitektur. Här finns exempel från det tidiga 1900- talets nationalromantiska snickarglädje via 1940-talets funktionalistiska putsarkitektur till dagens modernistiska typvillor. Villabeståndet uppvisar en stor variation av fasadmaterial så som träpanel, puts, lertegel och mexisten. Många av villorna har även senare tillägg och förändringar.

Området är planerat med hänsyn till den kuperade terrängen. Det slingrande vägnätet följer topografin. Husen ligger på tilltagna tomter med indrag från det småskaliga gaturummet. Grönskande trädgårdar möter gatan med låga staket och/eller buskar.

Värdebärande karaktärsdrag

Småskaligt terränganpassat vägnät.

Tilltagna lummiga tomter.

Inslag av egnahems- och villabebyggelse från tidigt 1900-tal.

Villabeståndet speglar bostadsarkitekturens utveckling under 1900-talet.

Kubistisk villa i Norra Gottsunda.

Nationalromantisk timmerstuga i södra Gottsunda.

Egnahem av 1920-talssnitt i södra Gottsunda.

Tegelvilla av 1950-talstyp i Norra Gottsunda.

Funkisvilla i Norra Gottsunda.

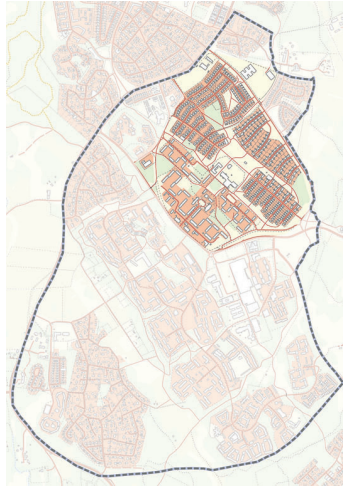

Nationalromantiskt 1910-tals hus i Norra Gottsunda.

Egnahem

Egnahemsrörelsen bildades i slutet på 1800-talet. Egnahem ansågs vara en del av lösningen på rådande undermåliga bostadsförhållanden och bristen på bostäder samtidigt som det skulle höja moralen hos arbetarna genom flit och arbete i det egna hemmet och trädgården. Tanken var att det även skulle minska inflyttningen till städerna och emigrationen till utlandet. År 1904 röstade riksdagen igenom förslaget om en satsning på lån till egnahemsbyggande på landsbygden, satsningen utvidgades strax därefter till att även gälla bostadslägenheter och egnahem i utkanten av städerna.

Lånen var tillgängliga för de som fick sin huvudsakliga inkomst från arbete utanför hemmet. Egnahemsbyggandet och de boende kom att symbolisera det äkta svenska med den röda stugan och kärnfamiljen i kontrast till städernas trångboddade arbetare på randen till förfall. Det var vanligen namnkunniga arkitekter som stod för ritningarna och ofta planerades hela områden för egnahem. Det fanns ofta bestämmelser om husens utformning och placering på tomten och en tanke om enhetlighet gällande trädplanteringar, plank och staket. Husen var ofta indragna på tomten med 4-6 m för att markera att huset var fristående och gatorna framstod då som gröna stråk. Husens storlek reglerades genom hur stor del av tomten som fick bebyggas. Exempelvis kunde en tomt på 1000 kvm lämpligen bebyggas med max en tiondel av ytan. Det upprättades även mönsterplaner för hur en egnahemsträdgård skulle planeras och anläggas. Odlandet i den egna trädgården var en del i konceptet för egnahem. Det var inte bara ett viktigt tillskott i hushållskassan, det var även nyttigt för kropp och själ.

Utbyggnaden av Valsätra inleddes 1961 med villor som en förlängning av egnahemsområdet Norby. Den mer storskaliga planeringen som idag präglar Valsätra tog form genom en ny stadsplan 1965 som innebar både flerfamiljshus och småhusområden. Flerfamiljshusen med en kombination av högre skivhus och lägre lamellhus placerades i skogspartiet med hänsyn till terrängen som en fond till småhusbebyggelsen i den öppna dalgången. Kring den nya stadsdelen anordnades en ringgata med säckgator som anslöt till de respektive

bostadskvarteren och torgmiljön vid Bandstolsvägen. Den genomtänkta trafiksepareringen innebar att biltrafiken var hänvisad till områdets yttre krans utan möjlighet till genomfart. Vid torgmiljön centralt i det bilfria bostadsområdet placerades skola och lokal service med bland annat butiker och post.

Området har genomgått förändringar som gör att den ursprungliga enhetliga karaktären delvis har gått förlorad. Flera av skivhusen har omgestaltats medan de lägre lamellhusen är mer intakta.

Kvarter:

Garnvindan, Bandstolen, Spinnrocken Linklubban

Bebyggelsestyp: skivhus i sju våningar och lamellhus tre och fyra våningar

Byggår: 1968-1969

Arkitekter: Uppfördes av Uppsala hem efter ritningar av Sven Jonsson (tidigare stadsplanearkitekt i Uppsala).

Valsättras flerfamiljshus

Raden av skivhus utmed Hugo Alfvéns väg är numera tongivande för stadsdelen. Ursprungsplanen för Valsätra innebar endast två högre hus vid torgmiljön i kombination med långsträckta vinkelställda band av lameller i den omgivande skogen. Vid realiseringen av området förenklades planen något. Förändringen var en anpassning till tidens allt mer rationaliserade byggprocess. De långsträckta lamellerna ersattes av mer lättplacerade fristående, korta längor i tre våningar som formerades i u-formade kvarter. Skivhusen vid torget kompletterades med en luftigt placerad skärm av fem skivhus utmed huvudstråket Hugo Alfvéns väg.

Tidens terränganpassade planering märks tydligt i bebyggelsens anpassning till den tidigare skogssläntens kuperade terräng med lägre lameller närmast dalgångens grupphusområden och skivhusen på höjdens krön. Den bevarade naturmarken med höga träd flyter in i de öppna gårdsmiljöerna.

Skivhusen med karaktärsgivande utskjutande mittpartier hade ursprungligen ljusa fasader av betongskivor som vilade på sockel av glaserat tegel och avslutades med blåfärgade plåtkrön. Indragna balkonger med ljusa fronter anslöt till fasadernas horisontella fasaduttryck. Några av husen har blivit omgestaltade med fasadputs i rött och vitt och balkongfronter i avvikande grått. Skivhusen söder om Bandstolsvägen är mer intakta med mindre förändringar av balkonger och ljust avfärgad

krönplåt. Mest påtaglig är 1990-talets omvandling av torgmiljöns ena skivhus till värdeboende bakom postmodern plåtfasad.

Den centralt placerade torgmiljön var ursprungligen planerad med flera fristående lägre servicelokaler som bland annat inrymde en ICA och en kyrkolokal. Även lamellhusen kring torget inrymde servicelokaler i bottenvåningen. Lamellhusens planstruktur och skala är något mer storskalig i området norr om torget kring Spinnrocksvägen. Röda tegelvolymerna ramar in relativt stora trädbevuxna gårdar som öppnar sig mot sparad naturmark. Balkongerna vänder sig mot naturen. Några av husen är relativt orörda med tidstypiska bruna trädetaljer och klinkerklädda entrépartier. Flertalet entréer som ligger i liv med fasaden har fått nya plåtdörrar med utskjutande plåttak.

De mer småskaliga lamellhuskvarteren söder om torget längs med Linrepsvägen uppfördes något senare. De korta tegelvolymerna med artikulerade framskjutande balkonger inramade med råa betonggavlar ger kvarteren en mer intim och uttrycksfull karaktär.

Hela området präglas av den genomtänkta trafiksepareringen. Parkering och garage ligger samlade i områdets ytterkant nära ringgatan. Småskaliga gaturum mellan husen är kantade av träd som bildar alléer och gröna stråk genom området. Sparade skogspartier med gång- och cykelvägar binder samman området med omgivande bebyggelse.

Värdebärande karaktärsdrag

Omgivande grönstruktur av bevarad skog.

Trafikseparering med centralt placerade återvändsgator.

Trädkantade gaturum bland annat längs med Bandstolsvägen.

Bilfria gårdar och stor andel grönstruktur

Växelspel mellan höga skivhus och låg lamellhusbebyggelse.

Terränganpassning till den kuperade skogsmarken märks främst i anslutning till lamellhusbebyggelsen.

Öppna gårdsbildningar som öppnar sig mot omgivande naturmark.

Gårdsmiljöer av bevarad naturmark med uppvuxna träd och berg i dagen.

Låg servicebebyggelse framför skivhus vid Hugo Alfvéns väg.

Terränganpassningen märks i gårdsmiljöerna.

Lamellhusen möter naturmark.

Skivhus med förgård längs säckgata vid Hugo Alfvéns väg.

Från smalhus till skivhus

Skivhusens intåg föregicks av en successiv utveckling av allt högre och större bostadshus. Punkthuset med endast ett trapphus gjorde entré på 1940-talet. Nu följde en allmän trend i byggandet med en kombination av lamellhus och punkthus som märks i många svenska stadsdelar från 1940- och 50-talen. Punkthusen varierade i höjd från tre upp till cirka tolv våningar. Lamellhuset var en vidareutveckling av 1930-toch 40-talens smalhus. Precis som smalhusen var lamellhusen in på 1960-talet vanligen i tre eller fyra våningar. Däremot ökade husdjupet vilket gör att lamellhusen kännetecknas av något tjockare byggnadskroppar. Lamellhusen kan också vara betydligt högre och utvecklades så småningom till det som kom att kallas skivhus. Under sent 1950-tal och 1960-talet uppfördes även långsträckta lamellhus på flera hundra meter.

Ären efter 1955 väcktes även intresset för skivhuset, dvs höga lamellhus med två trapphus eller mer. En byggnadstyp som var gångbar i takt med att exploateringen och skalan växte. Dessutom var det höga, slanka skivhuset själva sinnebilden för den internationella modernismen som nu växte sig allt starkare. Med skivhuset kunde visionerna om att bo med fria luften som granne och med omgivande park realiseras. Genom att hustypen tog så lite mark i anspråk kunde grönskan breda ut sig runt byggnaderna.

I tidskriften Arkitektur diskuterades skivhuset intensivt under andra hälften av 1950-talet. De första exemplen i landet var under uppförande (1957-58) och man såg tydliga fördelar med byggnadstypen eftersom det möjliggjorde bättre planlösningar än punkthuset. Men farhågorna var flera. Det ifrågasattes om det var lämpligt för barnfamiljer att bo i höghus. Riskerna fanns att man tappade de mänskliga proportionerna och att utemiljön skulle bli lidande. Man var också orolig för stadsbilden i stort eftersom det hittills var oprövat med så stora byggnadsvolymer i landskapet. Debattörer poängterade att det var viktigt att ställa husen luftigt.

Man påvisade också att om hushöjden begränsades till 6-7 våningar kunde trädtoppshöjden och därmed förankringen till marken hållas. Därtill fanns en rad tekniska och ekonomiska frågor som hängde samman med att byggnadstypen var oprövad. Man beförde att man byggde felaktigt tekniskt eftersom erfarenhet saknades. På 1960-talet slog skivhuset igenom på bred front samtidigt som punkthusbygget minskade drastiskt. Skivhuset kom att bli sinnebilden för miljonprogrammet och skalan växte jämfört med de relativt modesta exemplen från 1950-talet. I Sverige har skivhus till största delen uppförts med relativt många trapphus. Loftgångar och invändiga korridorer har inte varit lika vanliga som på kontinenten.

Smalhus i Göteborg ritat av Olof Thunström. Smalhusen fick under 1940-talet konkurrens av bredare lameller som gav utrymme för fler lägenheter. Foto från Arkdes.

I Hageby utanför Norrköping formerades lamellhus av olika höjd med inslag av högre skivhus enligt en generalplan från 1969. Okänd fotograf.

Skivhusen i Eriksberg från slutet på 1950-talet tillhör Sveriges första generation av storskaliga flerfamiljshus. Fotograf Henrik Carlsson 1975. Upplandsmuseet.

Kvarter:

Fyra homogena delområden, men varje gata har ett eget kvartersnamn.

Bebyggelsestyp: Villor och radhus

Stadsplan 1966

Byggår: 1966-1970

Arkitekt/Byggherre: Gösta Wikforss, stadsbyggnadskontoret, Anders Diös m fl.

Kedjehus i trä vid Slipstensvägen.

Valsätra småhusområde

Valsätra småhusområde är en tät väv av rad- och kedjehus som uppfördes mellan 1966-1970. Bebyggelsen planlades på flack tidigare jordbruksmark som till stor del tillhörde den private byggherren Anders Diös AB. Uppsala stad ägde en tredjedel av området. Småhusen tillkom parallellt med det intilliggande flerfamiljsområdet som tog form i skogspartiet. Becklösaskolan placerades centralt mellan hög- och småhusen och blev tillsammans med lokal service hjärtat i den nya stadsdelen. Områdets trafiksystem var tidsenligt

planerat med en yttre ringväg och anslutande säckgator som förhindrade genomfartstrafik. Det kombinerades med ett finmaskigt nät av cykel- och gångvägar inom området.

Öster om småhusområdet mot Ulltuna lantbruksskola lämnades ett brett grönstråk som band samman Stadsskogen i norr med Gottsunda och Vårdsätra skog i söder.

Bostadsområdet Vivalla i Örebro med tät småhusbebyggelse när det byggdes i slutet av 1960-talet.

Gårdsmiljö i Vivalla 1968.

Miljonprogrammets småhus

Miljonprogrammet var mer än bara lamellhus. Det tillhörande småhusbyggandet ökade alltmer i slutet av 1960-talet. Sammanlagt var en tredjedel av rekordårens 1,4 miljoner bostäder just småhus. Småhusen placerades ofta i stadens periferi och utgjorde stora områden som hängde samman, vilket möjliggjorde massproduktion på ett ekonomiskt sätt. I linje med det rationella byggandet förlades ofta de stora småhusområdena på tidigare åkermark utanför stadskärnorna. Områdenas perifera placering på avstånd från handelscentrum och service medförde ett ökat bilberoende. För att kunna freda gång- och cykeltrafikanter från den tilltagande trafiken introducerades trafikseparering. Det innebar att man skulle kunna ta sig till grönområden, skolor och lekplatser utan att behöva korsa bilvägar. Småhusen placerades utmed korta återvändsgator kopplade till en större trafikled, s.k. säckgator. Bilen fick en självklar plats på framsidan mot gatan med friliggande eller sammanbyggda garage och carportar. Husen låg indragna på tomten med småskalig trädgård på både fram- och baksidan. De nätta tomterna kompenseras ofta med generösa grönområden av sparad naturmark för gemensam rekreation.

Småhusens utformning

Rekordårens småhus kan delas i två huvudkategorier gruppbyggda och styckebyggda hus. De gruppbyggda husen uppfördes vanligen av en byggherre för att sedan säljas till privatpersoner medan de styckebyggda småhusen var beställda av privatpersoner för eget bruk och uppförda av lokala byggare. Endast tio procent uppfördes av allmännyttan för uthyrning. Merparten av alla småhus var kataloghus framtagna av privata typhusfabrikanter. Majoriteten var friliggande medan övriga hustyper i form av radhus, kedjehus, parhus eller atriumhus utgjorde omkring trettio procent. Rekordårens intensiva småhusbyggande var kopplat till tidens alltmer rationella och därmed även mindre kostsamma byggmetoder med en hög grad av prefabricering. 1950-talets lekfulla formrika arkitektur ersattes av seriproducerade hus i enkla repeterande volymer med flacka tak och fasader där det nyintroducerade mexiteglet kombinerades med träpanel. Den platsgjutna källaren ersattes vanligen av gjuten bottenplatta. Under 1970-talet tilltog husens storlek som skräddarsyddes med hänsyn till nya läneregler. Typhusen från tiden känns igen på sadeltaken med stora takfall, indragen joddarbalkong i gavelpartiet och fasader med en kombination av tegel och träpanel.

Trädgården

De källarlösa husen gav nya möjligheter att låta inne- och utemiljön smälta samman, ofta med utgång från kök eller vardagsrum. Garagen kunde fungera som insynsskydd och lä som passade bra för uteplatsen. Trädgårdens form följde husens rätvinkliga form och skulle vara lättskött och inbjuda till lek och samvaro. Rabatter och planteringsytor förlades ofta inramade med gräsmatta i mitten. I rabatterna skulle det gärna finnas kontrasterande färger, som buskar med ovanlig grenfärg, rödblådiga och gulbladiga buskar. Vintergröna växter som rododendron och barrväxter kunde fylla större ytor utan att vara för skötselkrävade.

Kedjehus i mexitegel och trä vid Slipstens- och Stackmästarvägen.

Bilplats i carport direkt invid huset.

Svagt böjt radhus i mexitegel utmed Hösträngsvägen.

I norra delen dominerar de färgglada kedjehusen med svag taklutning och fasader i en mix av mexitegel och träpanel. Bilen har enligt tidens ideal en framskjuten placering.

Rader av småhus

Det täta småhusområdet ligger samlat innanför den yttre ringvägen Vårdsätravägen och Slädvägen. Bebyggelsen bildar fyra huvudgrupper kring ett långsträckt grönt stråk som öppnar sig kring Valsätraparken och Bäcklösaskolan. Här samspelar skolans idrottsplats och bollplan med parkens aktivitetsytor och pulkabacke. Ett nät av gång- och cykelbanor förbinder bostäderna med parken och skolan medan biltrafiken är begränsad till kvarterens säckgator. Gatorna är relativt smala och bidrar med sina alléer och trädgårdarnas grönska till intima gaturum.

Merparten av områdets bebyggelse består av kedje- och radhus. De friliggande villorna är främst knutna till områdets sydöstra del. Nationellt dominerades småhusbyggandet däremot av de friliggande husen som uppgick till omkring sjuttio procent av husproduktionen.

Området har trots det stora antalet hustyper en sammanhållen karaktär när det gäller

bebyggelseskala och struktur. Alla områden förenas av att husen ligger med indrag från gatan som ger trädgårdar både på fram- och baksidan. Gårdsmiljöerna bildar gröna stråk mellan husraderna utan tydliga tomtgränser. De småskaliga gaturummen har en grön karaktär med säckgator som gör att samtliga kvarter får en visuell koppling till de omgivande grönstråken.

Stackvägen

I områdets nordöstra del, invid idrottsplatsen Valsätraplan, finns fem olika hustyper varav två är friliggande. Kedjehusen i två olika utföranden är kvadratiska respektive rektangulära till sin utformning med flacka tak. Fasaderna är tidstypiskt utformade i en kombination av mexitegel och trä samt helt i trä. Radhusen finns i två varianter med fasader i mexitegel varav den ena är utformad med sadeltak och den andra med platt tak. Den sistnämnda är en långsträckt svagt böjd länga i ljus mexitegel som organiskt följer gaturummet längs Hösträngsvägen.

Slipstensvägen

I nordvästra delen längs med Slipstensvägen återkommer de rektangulära kedjehusen med flacka tak och gavelsidor av mexitegel samt en variant helt i trä.

Flakvägen och Slädvägen

I södra och sydöstra delen längs med Flakvägen och Slädvägen med sina många säckgator finns både kedjehus och friliggande villor. Husen längs med Flakvägen karakteriseras av sin höjd med branta sadeltak, gavlarna är vända utmed gatan. Den andra hustypen är låga, långsträckta tegelvillor med flackare takform och fönsterinramningar av vit panel.

Norra delens kubiska trävillor vid Störvägen.

Södra delens friliggande tegelvillor vid Slädvägen.

Kedjehus i tegel och trä med sadeltak.

I området finns tre exempel på friliggande villor av skiftande karaktär. De kubiska trävillorna utmed Stackvägen, mexitegelvillorna utmed Störvägen och det stora området med långsträckta tegelvillor i söder. Friliggande hus förekommer främst i södra delen men inslag finns även utmed Stack- och Störvägen i norr.

Värdebärande karaktärsdrag

Tättbebyggt grupphusområde med fyra tydliga delområden planerade kring ett centralt grönt stråk med en samlande parkmiljö.

Sammanhållen välbevarad småhusbebyggelse med tidstypiska former och material som speglar rekordärens variation av typhus.

Omgivande grönstruktur med uppvuxna träd som bildar gröna zoner kring området och mellan delområdena.

Trafiksystem med tydlig trafikseparering genom yttre ringväg och säckgator.

Ett finmaskigt nät av gång- och cykelstråk.

Småskaliga gaturum med trottoarer och trädgårdar som ger en grön karaktär.

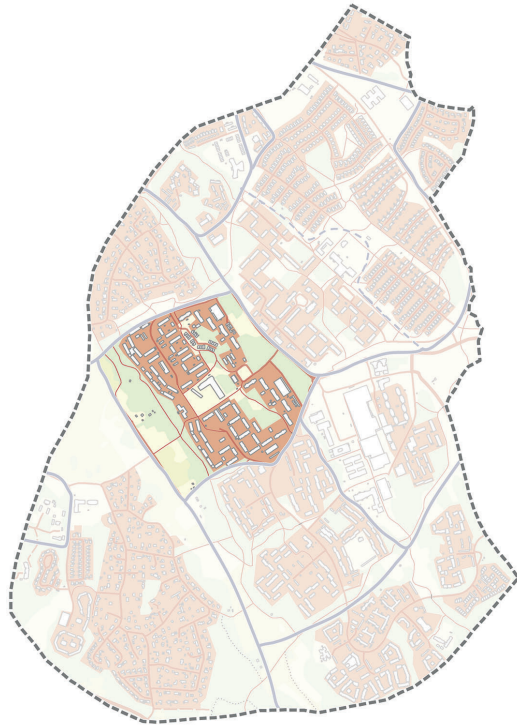
Tilltagna gröna lummiga gårdsmiljöer mellan husraderna utan tydliga tomtgränser.

Friliggande hus i mexitegel och trä med sadeltak.

Radhus i mexitegel och trä med sadeltak skymtar bakom gatunära garagslänga.

Höghusområdet Stenhammar växte fram i det obebyggda skogsområdet mellan egnhemsområdet Norra Gottsunda och det nu i hög grad till villor omvandlade fritidshusområdet i söder. Stadsplanen från 1969 innebar en blandning av höga skivhus, lägre lamellhus och radhus. De högre husen samlades längs det nya huvudstråket Hugo Alfvéns väg närmast Valsätra. Därefter följde avtagande hushöjder med allt friare gruppering västerut mot den lägre dalgången Gottsundagipen. I mötet med dalgången lämnades ett grönt bälte som ramar in den nya bebyggelsen. Skogskänslan är närvarande även inom

området som sparad naturmark med höga tallar på gårdar och mellan kvarteren. Tidens trafikseparerade planering märks i områdets bilfria innergårdar och finmaskiga nät av gång- och cykelstråk som både förbinder gårdsmiljöerna internt och Gottsunda med anslutande centrumanläggning och Valsätra.

Bostadsenklaaverna nås via säckgator som ansluter till matargatan Hugo Alfvéns väg som förbinder Gottsunda och Valsätra med det omgivande vägnätet. Parkeringsytor och parkeringsdäck ligger kopplade till matargatan och säckgator.

Kvarter:

Rangström, Blomdahl

Bebyggelsetyp: Skivhus

Byggår: 1970-74

Arkitekt: Sven Jonsson

Byggherre: Uppsalahem

Skivhusen

Skivhusen utmed Hugo Alfvéns väg bildar en sammanhängande front som kännetecknar 1970-talets nya Gottsundasiluett. Inflyttningsbroschyrerna lockade med vacker natur, trafiksäker närmiljö, balkonger till alla, moderna toalettinredningar, barnsäkra vägguttag och parkeringsplatser. Under 1972-1974 flyttade ca 1450 familjer in i de moderna lägenheterna. Hälften av lägenheterna var trerummare som tillhörde miljonprogrammets vanligaste lägenhetstyp. De högresta sjuvåningshusen är formgivna i tidstypisk färgskala med gula uppåtsträvande tegelfasader vars riktning förstärks av horisontellt verkande bruna plåtband som markerar fönster och balkonger. En del av

skivhusen varieras med indragna mittpartier och artikulerade risaliter. Skivhusens förskjutna placering ger de långsträckta volymerna rymd. I det tilltagna indraget från vägrummet inramas skivhusen av den naturliga grönskan som bildar en skärm mellan väg och bostäder. Närmast husen koncentreras angöringsytor och parkering för biltrafiken. Den inbäddande grönskan fortsätter in i de spatiösa gårdsmiljöerna med sparad naturmark, uppvuxna träd och berg i dagen. De höga husen formerar tillsammans med de angränsade lägre lamellhusen i väster en sammanhängande luftig gårdsmiljö. Skivhusen är i hög grad oförändrade exteriört. Fasaderna har fått en markerad avslutning i brun plåt som bryter av tegelfasadernas vertikala tegelband.

De luftigt placerade skivhusen omges av kuperade grönskande gårdar.

Värdebärande karaktärsdrag

Helhetsmiljö med tydlig funktions- och trafikseparering.

Storskalig, uttrycksfull och repeterande arkitektur.

Effektfullt monumental och rytmiskt placerad skivhusbebyggelse.

Skivhus och grönska bildar en karaktärsskapande skärm mot stadsdelarnas centrala gatustråk Hugo Alvéns väg.

Finmaskigt internt nät av tydliga gångstråk.

Storskaliga gårdsmiljöer med bevarad naturmark, uppvuxna träd och berg i dagen.

Vy från Hugo Alvéns väg över de nyligen uppförda skivhusen, tagen någon gång i början på 1970-talet. Fotograf Ingemar Ehlin. Upplandsmuseet.

Parkeringsytor ligger samlade framför skivhusen invid Hugo Alvéns väg.

Det luftigt placerade skivhusen omges av uppvuxna träd.

Reaktionen mot miljonprogrammet

Redan under 1950-talet förekom kritik i professionella kretsar mot den allt större skalan i nya bostadsområden och stadsdelar. Kritiken tilltog under 1960-talet i takt med att miljonprogrammets kraftfulla bostadspolitik realiserades i landets städer och tätorter. Riv Skärholmen!, löd budskapet på DN:s ledarsida bara två dagar efter invigningen av stadsdelens centrum i september 1968. Nu följde en intensiv debatt om tidens rationella stadsbyggande med relativt likartad bebyggelse som förvisso höjde bostadsstandarden men samtidigt beskyldes för att skapa en människofientlig monotoni med blåsiga ödsliga gårdar. Avskräckande omdömen som "betonggetton" och "stenöknar" florerade. I början på 1970-talet märks en reaktion mot 1960-talets rationalisering av 1950-talets innovativa stadsbyggande. Det standardiserade bostadsbyggandet hade nått en punkt där ekonomi och tekniska normer kommit att överskugga mänskliga aspekter av boendet. Den höga byggtakten och de nya beståndens solkade rykte gjorde att det i början på 1970-talet stod lägenheter tomma i många av Sveriges städer. Uppsala tillhörde inte de mest drabbade städerna, men det fanns ett överskott av studentbostäder i början av 1970-talet.

Den gryende insikten om miljonprogrammets brister ledde till ett nytänkande hos alla inblandade parter. En bidragande orsak var även att dessa områden var förknippade med rivningsvågen i stadskärnorna. Skivhusen fick dock aldrig någon stor utbredning i Uppsala. Omsorgen om Uppsalasiluetten var stark och inarbetad under dessa årtionden och de höga hus som uppfördes är huvudsakligen inbäddade i skogiga områden.

Lägre och tätare

Ett tidigt motgrepp var att gå från glest och högt till tätt och lågt. Satsningen på tvåvåningshus i tät gruppering möjliggjorde en helt annan skala utan att göra avkall på exploateringsgrad och det rationella byggande som på grund av kostnadsstegringar blivit en nödvändighet. Låga täta stadsdelar byggdes redan på 1960-talet, men blev kring 1970-talets mitt allt vanligare. Först ut var Norra Kvarngärdet i Uppsala som snart följdes av Ryd i Linköping och Vivalla i Örebro. Omställningen till tvåvåningshus förstärktes av 1970-talets småhusvåg som innebar att drömmen om det egna huset blev verklighet för allt fler. I allt högre utsträckning planerades grupphusområden med radhus och småhus i nya stadsdelar. I Stockholms tunnelbaneförort Akalla ersattes de planerade lamellhusen med många hundra radhus i Akalla trädgårdsstad som stod klar 1975. Detta grepp uppmärksammades nationellt.

I Uppsala minskade flerbostadshusbyggandet gradvis i och med bildandet av storkommunen 1971 som innebar utvecklingsplaner med fokus på utbyggnad av perifer tätort i kommunen som Knivsta, Storröta och Björklinge.

"Som helhet ger miljön i de flerfamiljshusområden som byggts i Uppsala under 1900-talet ett ointressant och karaktärslost intryck. Tecken på engagemang och fantasi hos de ansvariga saknas alltför ofta – i bästa fall är miljön gedigen men fantasilös" PO Sporrang och Carl Erik Bergold 1977/5.

Staffanstorps utanför Lund omvandlades i början på 1970-talet från småskaligt samhälle vid järnvägen till tätort med med ändlösa rader av småhus. Planeringen utgick från moderna stadsplanepinciper med bilen i fokus. Centralt i bebyggelsen förlades daghem, skola och service ofta med koppling till äldre bevarade gårdsmiljöer. Tidskriften Arkitektur 1973-74.

Mota bort missbruk, vandalism och anonymitet

Miljonprogramsstadsdelarna kom i högre grad än andra bostadsområden att förknippas med växande samhällsproblem som missbruk, ungdomsbrottslighet och vandalism. Ända sedan man i Sverige på 1940-talet började bygga kompletta nya stadsdelar hade man försökt hitta vägar att motverka anonymitet och likgiltighet för sin boendemiljö. Receptet stavades sammanhållning och gemenskap. På 1970-talet var dessa frågor högt upp på agendan. Man frågade sig om det öppna bebyggelsesättet i rekordårens stadsdelar var en del av upphovet och om koncentrationen av all service till en centrumanläggning också bidrog till problematiken. Ett sätt att hantera frågan var att skapa platser för föreningsliv (ABF, Unga Örnar etc) men också mindre organiserad samvaro ute i bostadskvarteren, inte endast i centrum.

I planeringen av Lambohov i Linköping bestämdes tidigt (1972) att stadsdelen skulle bli integrerad och decentraliserad. Det skulle finnas lekplatser, närlokaler, gemensamma tvättstugor och kvarterscentrum med skola, daghem och närbutik spritt i stadsdelen. I Husby i Stockholm satsades på flera stora kvartersgårdar (600 m², byggda 1974) för inomhusaktiviteter men även mindre träfflokaler på varje gård. Den mindre typen av kvartersgårdar, ofta kombinerade med tvättstugor, fick ett närmast totalt genomslag i nybyggda områden under 1970-talets senare del och byggdes även under hela 1980-talet.

Mer kulört och naturanpassat

Den tidiga reaktionen mot 1960-talsområdena innebar även andra tydliga förändringar i områden som byggdes under 1970-talet. Det kyliga intrycket som många 1960-talsbyggnader fick genom användande av betongelement och skrivmaterial i en ljus färgskala ersattes i nya områden av en annan materialitet och en varmare färgskala. Med ett ökat användande av tegel i olika kulörer och bränningar samt med ett påtagligt inslag av trä i falurött och andra jordiga kulörer gav områdena ett helt annat uttryck. Även betongelement färgades i denna dova färgskala. Ibland togs svängarna ut ordentligt med mer bjärta kulörer. I huvudsak stämde dock den dova färgskalan väl överens med en ny syn på naturen i bostadsområdena. Ett svar på kritiken om sterila gårdar med torftig grönska var att spara så mycket naturlig topografi och uppvuxen vegetation som möjligt, såväl inpå husknuten som på gårdarna. Det fanns allmänna tendenser i samhället med naturvård och friluftsliv på frammarsch liksom influenser från gröna vägen. Respekten för naturen kom att få stort genomslag i nybyggda områden.

I en färgsprakande annons för A-Betong märks tidens reaktion mot Miljonprogrammets monoton. "Nu Blommar betongen. Flerfamiljshusen har kommit ner på marken. Till människorna." Tidskriften Arkitektur 1973-74.

Intim gårdsmiljö i kvarteret Stråken som var först ut i det mer varierade och mänskligt anpassade bostadsområdena vid Musikvägen i södra Gottsunda som växte fram i början på 1980-talet.

Kvarter:

Peterson-Berger, August Söderman, Emil Sjögren

Bebyggelsestyp: Lamellhus, radhus

Byggår: 1970-74

Arkitekter: Sven Jonsson

Byggare: Anders Diös

Kv Peterson - Berger

Lamellhus och radhus

Lamellhusen tar vid bakom skivhusen och bildar fond till de stora gårdsmiljöerna. De jämnhöga husen i tre våningar är symmetriskt grupperade kring luftiga bilfria gårdsmiljöer. Gårdsmiljöerna är planerade med hänsyn till den ursprungliga terrängen. Här samspelar lekplatser med uppvuxna träd och berghällar. Mellan husen finns även lägre tvättstugor och gemensamhetsutrymmen.

Lamellhusen är enhetligt formgivna enligt tidens renodlade, rationella stilideal med röda tegelfasader,

repetierande fönstersättning och träpanel vars färgsättning numera varierar mellan kvarteren i röd, gul och grön. Tegelfasaderna är symmetriskt uppdelade med ett spel av träpanel på trapphus och mellan fönster. Fälten var ursprungligen bruna. Mot gårdsmiljöerna hänger balkonger med råa betonggavlar och räcken av korrugerad plåt. Närmast skogsbandet i väster mot Gottsundagipen ligger lägre radhusbebyggelse med naturen in på knuten. Radhusens gula tegelfasader samspelar med ljus träpanel.

Den terränganpassade planeringen i kombination med en stor andel bevarad naturmark ger området en grön karaktär. Bebyggelsen inramas av skog som även sipprar in mellan hus och gårdsmiljöer. Alléer av barr- och lövträd bidrar med rumslighet i gaturummet.

Förtätning med nya flerfamiljshus i två våningar har skett ovanpå befintliga parkeringsdäck utmed August Södermans väg. De nya tilläggen inordnas i lamellhusstrukturen både när det gäller placering och skala.

Värdebärande karaktärsdrag

Tydligt grupperade hus kring öppna gårdar.

Enhetlig låg lamell- och radhus husbebyggelse.

Repeterande arkitektur.

Jämnhöga lamellhus med röda tegelfasader, symmetrisk fönstersättning och detaljer av träpanel.

Lägre radhus med gula tegelfasader och detaljer av träpanel.

Omgivande grönstruktur av bevarad skog.

Trafikseparering med säckgator och bilfria gårdsmiljöer.

Finmaskigt internt nät av tydliga gång- och cykelstråk.

Gårdsmiljöer med bevarad naturmark, uppvuxna träd och berg i dagen kompletterad med tidstypisk grönska.

Lamellhus grupperade kring kvadratisk gård.

Gårdsmiljöernas lekplatser samspelar med naturmarken.

De kringbyggda gårdarna med balkongförsedda fasader. Kv Peterson-Berger.

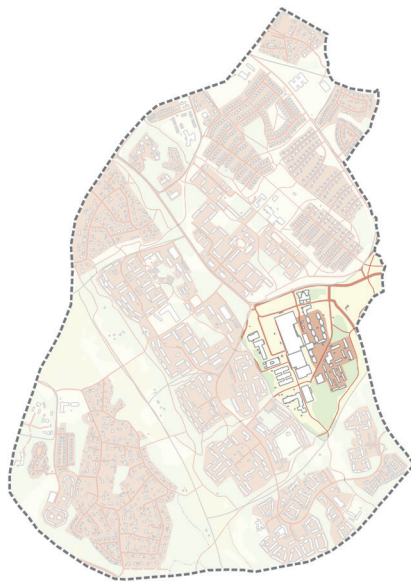
Radhus möter lamellhus vid intima gårdsmiljöer.

Gångsystemet kopplar samman lamellhusen i Kv Peterson - Berger.

Förtätning med nya hus på befintliga parkeringsdäck centralt i lamellhusområdet vid August Södermans väg.

Kvarter:

Byggår: 1974-76

Bebyggelsestyp: Centrumfunktioner

Arkitekter: Planering av området utfördes av stadssarkitektkontoret tillsammans med Matell & Nordströms samt HSB Arkitektkontor.

GOTTSUNDA CENTRUM

Inledningsvis fick de nya Gottsundaborna samnyttja skola och service med Valsätra. Med kommunens satsning på den nya centrumanläggningen bildade man Fastighets AB Gottsunda Centrum, "Gottsundabolaget", som numera utgörs av Uppsala Kommuns fastighets AB. Gottsunda centrum som stod klart 1975 visade sig vara väl värt att vänta på. Anläggningen som vid tiden var Uppsalas största innehöll både handel och kultur.

Här erbjöds ett rikt kulturutbud med bibliotek, musikskola, samlingsal för teater, dans, film och konserter. I direkt anslutning till centrum fanns även skola, kommunhus, vårdcentral, servicehus för

äldre och öppen förskola. Centrum kompletterades på 1980-talet med en kyrka. Samnyttjande var en ledstjärna för planeringen. Skolmatsalen fungerade exempelvis som fritidsgård på kvällstid. Musikparken i söder kopplar samman centrummiljön med områdena vid Musikkvägen. Den stora parkeringen i norr var strategiskt kopplad till områdets matargator.

Centrumanläggningens kommersiella delar har genomgått både yttre och invändiga förändringar under senare år. En påbyggnad av norra delen pågår just nu. De södra delarna med Gottsundabadet och tennishallar är mer intakta.

Byggandet av Gottsunda centrumanläggning pågår. På höjdryggen bakom träden syns de nya skivhusen i Norra Gottsunda.

Folklivet i centrum vid den välbesökta invigningen 1974.

Gunnar Strängs invigning av Gottsunda centrum drog 10 000 intresserade. Det var då ett av Skandinavien mest innehållsrika stadsdelscentrum.

Centrumanläggningar

Grundidén kring utvecklingen av centrumdelarna i miljonprogrammets stadsdelar var att de skulle ge förutsättningar för gemensamhet och hemkänsla som i sin tur lade grunden för samarbetsvilja, demokrati och initiativrika människor. För att åstadkomma detta inrättades gemensamhetslokaler och kulturinrättningar av olika slag som bibliotek, simhallar, ungdomshus mm. I närheten placerades gärna en kyrka.

Trafikseparering hör till en av miljonprogrammets karakteristiska drag, dvs trafiken förlades till huvudgator och matargator där bostadshusen skulle nås via säckgator. Det innebar väl utarbetade gångstråk för gångtrafikanter som möjliggjorde fri rörlighet mellan centrum och bostadsområdena, genom park- och grönområden utan att behöva korsa någon större bilväg. I samband med att handeln utvecklades till en mer självserviceinriktad verksamhet och att större företag bildades, förändrades även utformandet av centrumdelarna som framförallt blev större. Förändringen från den tidigare småskaliga handeln till storskalighet från omkring 1960 gick snabbt.

Beroende på befolkningsunderlag utvecklades centrumdelen i två olika riktningar, stadsdelscentrum respektive stadsdelsgruppscentrum. I stadsdelscentrum samlades service, handel och kulturinrättningar. För områden med större befolkningsmängd behövdes också ett storcentrum, ett stadsdelsgruppscentrum som även omkringliggande förorter skulle ta del. Fokus låg på handelsplatsen och service som gymnasieskola, sjukvård, försäkringskassa m fl.

För att skapa tillräckligt med befolkningsunderlag förlades ofta en tät bebyggelse kring centrum med skivhus eller höga punkthus. Den rationalisering av butikshandel som genomfördes tillsammans med anpassningen till den ökande bilismen inspirerades efter amerikanskt mönster. Rationaliseringen innebar en förskjutning från tanken på det kulturella till det mer kommersiella.

Gottсандaskolan till vänster ligger med närhet till centrum och biblioteket.

Musikparken söder om Gottsunda centrum är ett centralt grönt stråk för rekreation och kommunikation mellan stadsdelens olika bostadsområden.

Från centrum löper ett finmaskigt gång- och cykelstråk till omgivande bostadsområden.

Servicehus

På bekvämt gångavstånd från Gottsunda centrum ligger ett tätt kluster av höghus som inrymmer servicelägenheter för äldre och ålderdomshem. De kärva tegelvolymerna är sammanlänkade runt en långsmal lätt kuperad innergård. Förskjutna fasadliv, färgglada balkongräcken med råa betongsidor ger liv åt de annars stramt hållna formspråket. Glasade gångstråk förband från början husen med både centrumanläggning och intilliggande vårdcentral. Helt i tiden när stadsdelen planerades för att samla all samhällsservice på en koncentrerad yta.

Värdebärande karaktärsdrag

Storskalig multifunktionell centrumanläggning med låga tegelvolymerna.

Trafikseparering med samlad storskalig parkering och bilfria gårdsmiljöer.

Servicehus med stram repeterande tegelarkitektur och tidstypisk stark färgskala.

Gottsunda kyrka och kyrkbacke i stibildande postmodernistisk rosa skrud.

Anslutande centralt grönt stråk för stadsdelarnas gemensamma rekreation.

Finmaskigt internt nät av tydliga gång- och cykelstråk.

Bakom Gottsunda centrum höjer sig klustret av höghus med servicelägenheter och ålderdomshem.

Den kraftfulla volymerna får liv av förskjutna fasadliv, färgstarka balkonger och kuperad gårdsmiljö.

Klockstapel och kyrka med centrumanläggning i fonden.

Gottsunda kyrka

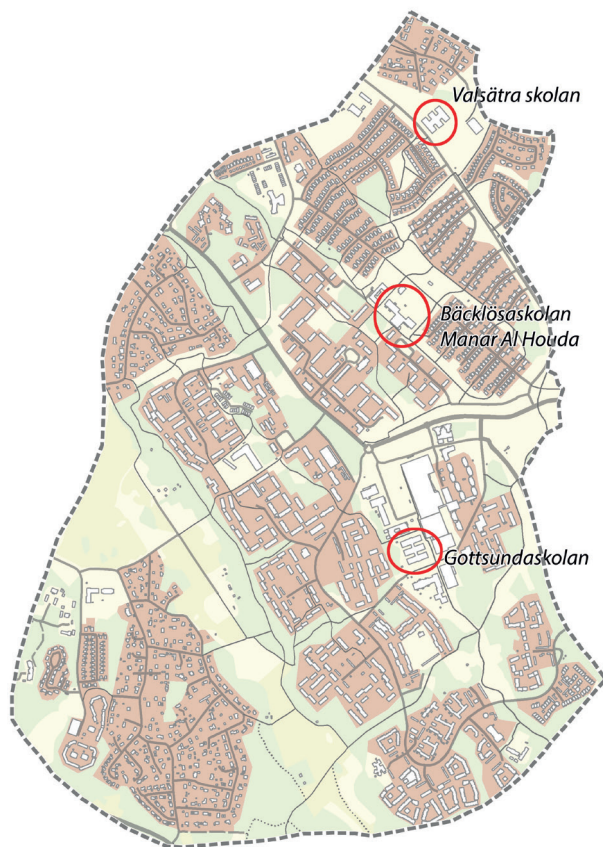
I och med inflyttningen till de växande stadsdelarna Gottsunda, Sunnersta och Valsätra bildades Gottsunda församling 1974. Först efter några år uppfördes en församlingskyrka. Carl Nyrén stod för det vinnande förslaget i den arkitekttävling som församlingen hade utlyst 1976. Kyrkan med tillhörande klockstapel placerades centralt på torget framför Gottsunda centrum och stod klar 1980.

I Gottsunda har både formspråk och material har en tydlig förankring i arkitekturhistorien och svensk träbyggnadstradition. Kyrkan är en postmodern

tolkning av äldre kyrkobyggnadstradition. Drag från den medeltida stavkyrkan märks i det högresta långhusets volym och takform. I öster ansluter traditionsenligt en tresidig absid med uppglasad överdel. Det röda tegeltaket möter de milt rosa fasadernas träpanel.

På kyrkbacken tronar den fristående högresta klockstapeln i samstämt formspråk. Invändigt är kyrkan en orgie i omålad furu. Korväggen är effektfullt klädd med guldglänsande glasmosaik skapad av konstnären Sven Ljungberg.

Gottsunda kyrka räknas som en av Sveriges första postmoderna byggnader och väckte stor uppmärksamhet vid uppförandet. Postmodernismen var en reaktion mot modernismens monotona arkitektur. Rörelsen som växte sig allt starkare under 1970-talet innebar en återkoppling till 1800-talets stilblandning. Carl Nyréns arkitektur präglas av enkelhet i volymer och omsorg om detaljer. Gottsunda kyrka var Nyréns första projekt i Uppsala. Han har sedan dess bland annat ritat Pharmacia och Gamla Uppsala museum.

SKOLBYGGNADER

Gottsundaskolan

Under rekordåren uppfördes fler skolor än någonsin i landet. Grundskolereformen 1962 innebar att skolan omorganiserades och nya krav ställdes på lokalerna. De nya grundskolornas arbetssätt skulle vara flexibelt med plats för arbete i varierande gruppstorlekar och inte endast standardklassrum. Skolorna kom att byggas i nya bostadsområden och uppfördes av prefabricerade byggelement precis som bostadshusen och fabriker.

Några karakteristiska drag för skolbyggnaderna under 1960-1970-talen var grundläggningen med platta på mark, långa låga huskroppar i en eller två våningar. Entréerna kom att få en allt mer anspråkslös betoning än tidigare. Flertalet skolor i Gottsunda och Valsätra har genomgått omfattande moderniseringar sedan uppförandet. Gottsundaskolan utmärker sig som mest intakt och är med sin placering i anslutning till centrumanläggningen typisk för tidens planering.

Valsätraskolan

Valsätraskolan uppfördes 1972 i utkanten av Valsätras bostadsområde och ritades av arkitekten Sven Jonsson. Byggnaden är utformad som ett H i två våningar med lägre delar i en våning längs med de båda gårdarna. Matsalen samt fritidslokalerna är placerade i byggnadens mittaxel. Skolan är byggd i ljusgrå betongskivor med friliggande ballast och smala parfönster utan spröjs. På senare år har skolan genomgått ombyggnationer med tillägg av fler fönster samt nya entréer.

Bäcklösaskolan, nuvarande Manar Al Houda

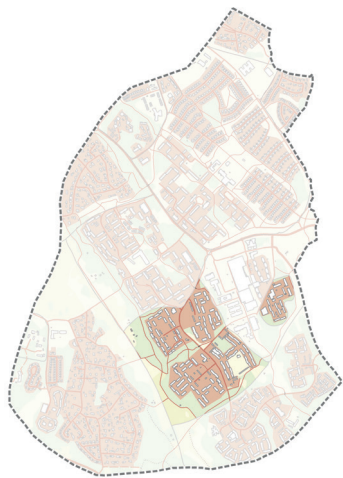
Sven Jonsson, som ligger bakom ritningarna till många av Uppsalas skolor, ritade även Bäcklösaskolan. Den uppfördes 1968 mellan Valsätras skivhusbebyggelse och småhusområdet i Valsätra. Skolan är uppförd i tre huslängor som via huvudbyggnaden sammanlänkas. Bäcklösaskolan har till skillnad från Valsätraskolan ett mer varierat fasadliv. Byggnadens nedre del av rött tegel bryts av med locklistpanel som avslutas med liggande panel nedan ett svagt lutande sadeltak. Panelen har troligen från början varit brunmålad men har idag i en varierad färgsättning i ljusgrått och ljusblått.

Gottsundaskolan

Gottsundaskolan som ligger i anslutning till centrumanläggningen ritades av Noark 1974. Skolan består av tre långsmala längor sammankopplade genom ett mittparti. Den homogena anläggningen består av låga gula tegelvolymerna med upprepad fönstersättning i mörkbrunt trä som möts av ett utskjutande, svagt lutande sadeltak.

Kvarter:

Musikern, Valthornet, Sopranen, Serenaden och Violinen

Byggår: 1975-76

Bebyggelsestyp: Lamellhus och radhus

Arkitekter: Matell arkitekter/Pertti Bengtsson 1975

Serenaden och Violinen J Knautz

Byggherre: Uppsalahem, Serenaden och Violinen HSB

MUSIKVÄGEN

Kv Serenaden

Väster om Gottsunda centrum, bakom en skärm av skog, ligger lamellhus och radhus av varierande skala och form. Områdets täta planstruktur med jämnhöga låga volymer ger en småskalig prägel som vittnar om tidens reaktion mot rekordarens storskalighet. Bebyggelsen är tydligt placerad för att möta den kuperade terrängen och den omgivande skogen. Anpassningen till det tidigare skogsområdet är tongivande för hela området med gröna, trädbevuxna gårdar och en omgivande bred krans av sparad skog närmast Gottsundagipens dalgång. Musikvägens gröna

gaturum slingrar sig genom området vars fyra kvarter har musikinspirerade namn. Släktskap med området har även Violinen från samma period som ligger på centrumanläggningens östra sida. Även om samtliga delområden härrör från samma tid märks ambitionen att skapa egensinniga miljöer med särskiljande variationer i form och material. Kvarteret Valthornet som ligger närmast Gottsunda centrum med de höga skivhusen utmärker sig något som en övergång till Musikvägens lägre skala med en något högre gles kringbyggd planstruktur än de övriga mer jämnhöga områdena.

Luftigt placerade lamellhus kring kuperad terräng i kv Valthornet.

Högre gula lameller samspelar med lägre röda kring gårdsmiljö i kv Valthornet.

Valthornets entréer med accentfärg.

Kv Valthornet

Flerfamiljshusen i kvarteret Valthornet domineras av gula tegelvolymerna i tre eller fyra våningar. Centralt i området finns några enstaka lägre tvåvåningshus i rött tegel. Tidens terränganpassade planering märks i bebyggelsens placering som följer den tidigare skogsbackens lutning. Kringbyggda gårdsmiljöer med anslutande lekplatser och servicehus har en enkel avskalad karaktär som inramas av strama fasader med repeterande fönstersättning. På baksidan möter skogsbackens kuperade trädbevuxna terräng fasader som förstärks av utanpåliggande staplar av träbalkonger. Bottenvåningens lägenheter har istället uteplatser med täppor som ibland kommit att inramas av låga staket eller växtlighet. De lägre röda tvåvåningshusen följer samma mönster med balkonger i trä på baksidan. Parkeringsytor med låga garagelängor ligger samlade närmast Musikvägen.

Kv Serenaden

Serenadens låga radhusbebyggelse är ordnad i en H-formad planstruktur som inramar två större bilfria gårdsmiljöer. Enhetliga företrädesvis ljusa tegellängor i två våningar ramar in intima gaturum med grönskande förgårdar. Samtliga lägenheter har egen ingång som ligger samlade parvis på markplan. Övervåningens entréer är inhysta i vindfång. Fasadernas färgglada entréer och holkliknande balkonger i trä skapar livfulla innergårdar. Mot baksidan möter bottenvåningens uteplatser med täppor antingen sparad naturmark eller någon av de två lummiga gårdsmiljöerna. Den ena har kuperade gräsytor som skapar parkkänsla och den andra är mer vildvuxen med träd och naturmark som ger skogskänsla. Centralt i området, tillgänglig för hela området, ligger en servicebyggnad med tillhörande samlingslokal. Parkeringsytor med anslutande låga garagelängor ligger samlade i områdets yttre delar. Längs de bilfria, barnvänliga smala bostadsgatorna finns lekytor för barn.

Skogskänsla i en av Serenadens gårdsmiljöer.

Infarten till Serenaden med parkering och låga garagelängor samlade vid infarten.

Kv Musikern och Sopranen

Kvarteren Musikern och Sopranen närmast dalgången ligger inbäddade i grönska åt alla håll. Områdena uppvisar många likheter när det gäller planering och utformning. Låga tegelvolymier med skiftande färg och flacka sadeltak ligger samlade i grupper med hänsyn till terrängen. Gårdsmiljöerna med en mix av lamell- och radhus genomsyras av tätt placerad bebyggelse formerad i oregelbundna kvarter med direkt koppling till den omgivande skogen. Även de intima gårdsmiljöerna präglas av en stor andel uppvuxna träd. Placeringen av lägre radhus närmast skogskanten gör att skogens trädtoppar bildar en fond till hela området. Trafiken är samlad till en säckgata per område som avslutas i centralt belägna parkeringsytor.

De smala bilfria bostadsgatorna har en grön karaktär med grön förgårdsmark och markerade entréplatser. Varje bostad har egen ingång vars dörrar ligger samlade i kluster med starka färger. Skärmtak med anslutande förråd ramar in entréplatsen. Rytmsikt placerade fristående förråd eller soprum bryter upp gårdsmiljön. Fönster i tidstypisk mörkbrun och balkonger med råa, mönstrade betonggavlar ger tegelfasaderna karaktär. Kvarterens låga bebyggelse, parkeringens placering och den egna ingången visar på tydliga steg bort från den tidigare miljonprogramspaneringen.

Serenadens intima gaturum med grönskande förgårdsmark, färgglada entréer och holkliknande balkonger.

Kv Sopranen med bebyggelse inramad av sparad skog.

Kv Sopranens terränganpassning ger naturkänsla in på knuten.

I Sopranen är grönskan ständigt närvarande såväl den anlagda som naturmarken.

Sopranens enhetliga gårdsmiljö med fristående förråd.

Sopranens gårdsmiljöer med färgstarka entréer.

Musikern med planering och formgivning som liknar Sopranens.

Kv Violinen

Violinen öster om Gottsunda centrum ingår i samma utbyggnadsfas som Norra Musikkvägen. Här samspelar några högre lamellhus med ett flertal låga tegelvolym. Höghusen ramar in området norrut och ansluter till den högre skalan i husen med servicelägenheter vid centrumanläggningen. De lägre tvåvåningshusen med uttrycksfulla entrépartier och balkonger ansluter till småskaliga gröna gaturum. Längorna ligger inpassade i terrängen och ansluter till det kuperade skogsbandet som omger området. Områdets naturanpassade planering med intima gårdsmiljöer visar på tydligt släktskap med Norra Musikkvägen. Den stramt modernistiska arkitekturen är ritad av J Knautz, samma arkitekt som ritade det mer traditionellt formgivna Serenaden.

Värdebärande karaktärsdrag

Tydligt avskilda bostadsområden omgivna av skog eller trädriader.

Enhetlig terränganpassad lamell- och radhusbebyggelse.

Genomgående trafikseparering med bilfria, lekvänliga småskaliga gårdsmiljöer. I Serenaden och Valthornet finns även större obebyggda rekreationsytor.

Bostäderna i möjligaste mån mot naturmark och skog.

Lågmäld materialinriktad tegelarkitektur med uttrycksfulla färgval och fasaddetaljer som entrépartier, balkonger och dörrar.

Sammanlänkande gång- och cykelstråk.

Gångstråk förbinder Violinen med centrumanläggningen.

Violinens skogsband ramar in den öppna dalgången som leder vidare till Cellisten.

Violinens småskaliga gaturum med uttrycksfulla entrépartier.

De låga tegelvolymernas balkongförsedda baksidor möter skogsbacken.

Gröna gångstråk och livfulla siktlinjer skapar trivsamma gårdsmiljöer.

Planerad variation

1970-talets åtgärder med lägre skala, mer kulör och kvartersgårdar lyckades dock inte bryta polariseringen mellan boende i flerfamiljshus och småhus. Områdena med tvåvåningshus var inte lösningen, de var lika monotona som 1960-talets kvarter. Dessutom hade de samma nackdelar som rad- och småhusområden: Högre energiförbrukning, längre avstånd och sämre serviceunderlag. Man började också märka att standardiseringen med i huvudsak jämnstora lägenheter i flerbostadshusområden å ena sidan, och småhus å andra sidan var problematisk. Man kunde inte bo i en stor lägenhet i ett litet flerfamiljshus eller en liten lägenhet i ett småhus. Man var utelämnad till väldigt få alternativ och polariseringen mellan att bo i produktionsanpassat flerfamiljshusområde från 1960-talet eller eget småhus från 1970-talet sågs som ett stort problem. Genom att de som hade möjlighet kunde köpa småhus och flytta ifrån flerfamiljshusen accelererade en segregering och en förslumningsprocess påbörjades efter endast några år. Dessa onda cirklar var mycket svåra att bryta. Utmaningen för 1970-talets andra hälft och 1980-talet var att bygga områden där denna process inte skulle uppstå. Då krävdes mer variation inom stadsdelarna. Denna variation behövde omfatta lägenhetsstorlekar, upplåtelseformer, byggnadernas skala, materialval och arkitekturstilar.

Småstaden och kvartersstaden blir förebilder

Under 1970-talets gång ökade intresset och medvetenheten hos politiker, tjänstemän och bostadsbolagen att öka kvaliteterna i bostadsområdena. Många arkitekter och även samhället i stort började omvärdera och leta förebilder i äldre miljöer. Intresset vändes mot den svenska småstaden, bruksmiljön och byn – miljöer som förknippades med mänsklig skala och trivsel. Den äldre bebyggelsens former, proportioner, material och detaljer väckte intresse, särskilt efter det internationella byggnadsvårdsåret 1975 som kom att få oerhört stor betydelse för svensk arkitektur och stadsplanering. Även 1800-talets stenstad fick en renässans som förebild, liksom 1920-talets omsorgsfullt formade storgårdskvarter. Det började bli tillåtet och var inte längre tabu att låna från historien. Kanske

var ändå småstaden den starkaste förebilden för de mest progressiva nya bostadsområdena. Småstaden var 1970-talets dagdröm efter rekordårens förverkligade mardröm. Den nya stadsdelen Kista i Stockholm, färdig 1977, marknadsfördes som "småstaden med botrivsel". Här hade arkitekterna lyckats få till en verklig variation i husformer och planmönster jämfört med tidigare. Men med få byggherrar och samma arkitekt för allt (Höjer & Ljungqvist) blev det ändå monotont. Även i mindre stadsdelar än Kista var småstaden i fokus. I Upplands Väsby uppförde kommunala Väsbyhem 1976-77 området Grimsta By efter ritningar av Brunnberggruppen. Området blev ett föregångsområde med stark variation i arkitektoniska uttryckssätt och ett idylliserande angreppssätt. Byggnaderna i varierad höjd låg centrerad kring gårdar kring vilka de boende hade egna uteplatser. Funktioner som skola, daghem, fritidshem och tvättstugor låg i lokaler som livade upp gårdarna. Här gjorde man ett ambitiöst försök att nå en blandning av verksamheter och lägenhetstyper i en småskalig arkitektonisk form med tydlig anknytning till äldre tradition. Miljön blev integrerad och intim.

Variation på riktigt

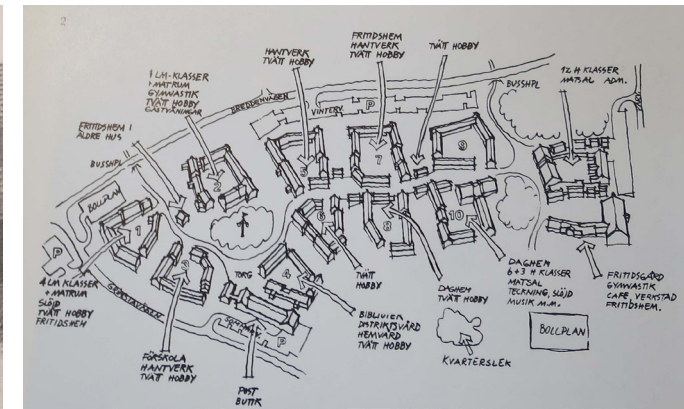
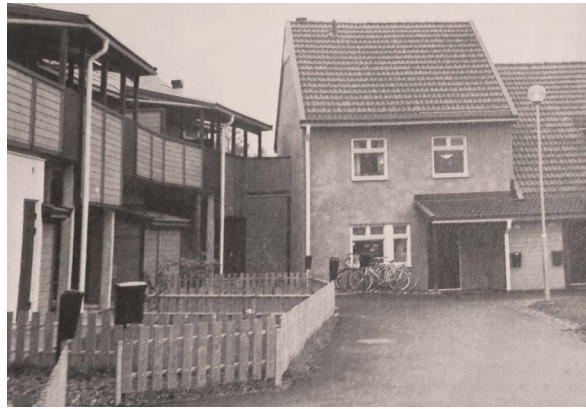
Grimsta By och andra liknande områden som Dirigenten i Gottsunda kom att bli förebilder för 1980-talet. Här fanns en variation på riktigt. Med 2-våningsradhus och punkthus vid samma gård hittade man en modell som fungerade väl. 1980-talets områden kunde bli varierade trots att det i själva verket fortfarande var fråga mycket rationella produktionsmetoder, modultänkandet var väl inarbetat. Årtiondets stadsbyggnadsmässiga flaggskepp var Skarpnäck i Stockholm, en stadsdel helt uppbyggd efter de rön man gjort under det sena 1970-talet. I denna nya stad av rött tegel försökte man göra sig av med så mycket man kunde av det modernistiska arvet. Skarpnäcksstaden planerades för gemenskap där den egna bostadsgården var navet i tillvaron, inte minst för barnen. Här fanns fullt utbyggd social service, arbetsplatser och centrumanläggningen hade fått ge vika för en stadsgata med lokaler i bottenvåningarna.

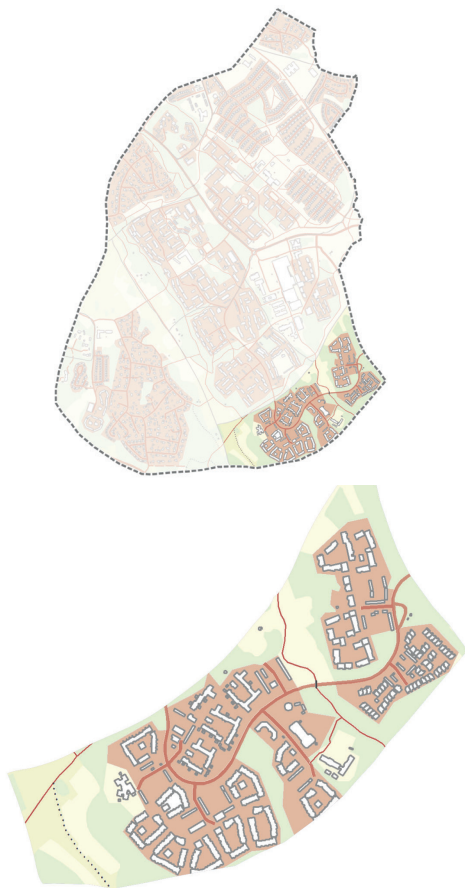
I Västra Fälåden, Landskrona, framträder miljonprogrammet och dess kontrasterande efterspel väl. Framför 1960-talets enhetliga skivhus ligger den livfulla siluetten av flerfamiljshusen som stod klara 1978. Områdets ritades av Sten Samuelson & Inge Stoltz. Byggherre var i båda fallen AB Landskronahem. Tidskriften Arkitektur 4/1978.

Kvarteret Varmfronten i Skarpnäck i södra Stockholm vann landets finaste arkitekturpris, Kasper Salinpriset, 1983. Områdets formvariation märks i Dirigenten från samma tid i södra Gottsunda.

Grimsta By i Upplands Väsby. I facktidskrifterna spekulerades det kring att dessa områden kunde stå sig som goda boendemiljöer, men kanske inte betraktas som god arkitektur. Planen för området utgick från att skapa trivsamma boendemiljöer med integrerad service som uppmuntrade till social gemenskap. Tidskriften Arkitektur 4/1978.

Kvarter:

Musikern, Stråken, Dirigenten, Gitarren och Cellisten

Byggår: 1979-82

Bebyggelsetyp: Flerfamiljshus i två till fem våningar

Gitarren 1979, Arkitekt: NOARK/ Lars Erik Örde Kv

Stråken 1979-82, Arkitekt: HSB:s Riksförbund/ J

Knautz

Cellisten 1981-82, Arkitekt: Svenska Riksbyggens

Arkitektkontor/ A Lindborg

Dirigenten 1979-82, Arkitekt: Matell arkitekter/ Pertti

Bengtsson och Göran Kilgren

ORKESTERVÄGEN

Kv Dirigenten

Orkestervägen omfattar kvarteren Stråken, Dirigenten, Gitarren och Cellisten vilket kom att bli den sista utbyggnadsetappen av Gottsunda i början på 1980-talet. Till en början var tanken att det skulle byggas tvåvåningshus utspridda över flera kvarter, men det framlagda förslaget fick avslag. Istället tog planeringen en ny riktning för att bryta den monotoni som varit rådande i miljonprogrammets kritiserade bostadsbyggande. En stadsplanetävling anordnades med krav på husens utformning skulle innehålla en variation av höjder anpassade till den omgivande naturen. Området visar en tydlig reaktion mot

miljonprogrammets planering med en stark strävan att uppnå en eftertraktad småskalighet och omväxling. Husens form, material och färg varierar mellan de olika delområdena, vilket kom att bli en förebild för flera bostadsprojekt i Uppsala under 1980-talets första år. För att säkerställa variationen fördelades den sammanlagda våningsytan på hus av olika höjd. Utgångspunkten var två- eller trevåningshus med inslag av femvåningshus. För att skapa en större gemenskap mellan de boende placerades husen runt små gårdar med gemensamma kvartershus och tvättstugor. Även olika upplåtelseformer blandades; hyresrätter och

Gitarrens täta kvartersstruktur med bykänsla.

Vid infarten till Gitarren ligger garage och parkering samade.

Stråkens livfulla och färgstarka former omger barnvänliga gårdsmiljöer.

Assymetri och lekfulla detaljer genomsyrar Stråken.

bostadsrätter. Orkestervägen som löper genom de olika kvarteren binder samman området. Den övergripande planstrukturen med intima slutna gårdsmiljöer som rymmer lekplats, fritidslokaler och tvättstugor återkommer i samtliga delområden. En planering i tiden som strävade efter att skapa förutsättningar för en trivsamt boendemiljö.

Kv Gitarren

I Gottsundas enda samlade radhusområde ligger husen tätt på små tomter längs smala gatustråk som öppnas upp mot lekplatser och öppna parkeringsytor. Området speglar det sena 1970-talets intensiva byggande av småhus och radhus. De rödmålade husen med vita snickerier binds samman genom förråd och asfalten kryper tätt in på byggnaderna. Gemensamma grönstråk saknas, men husen har små privata täppor som ger viss grönska till gatubilden. Området ger ett enhetligt intryck, något som skiljer det från de områden som

uppfördes i början av 1980-talet. Alla hus liknar varandra både i färgsättning och storlek. En viss variation skapas genom att husen ömsom placerats enskilt och ömsom med gavlarna mot varandra.

Kv Stråken

I kvarteret Stråken, som var först ut i 1980-talets utbyggnadsfas i Gottsunda, eftersträvades en variation i bebyggelsen. Vid den här tiden i början av 1980-talet märks ett verkligt brott mot den monoton och storskalighet som ansågs prägla miljonprogrammets bebyggelseområden. Variation i skala, material och formspråk blev en tydlig kontrast till rekordårens råa, strama arkitektur. Stråken karaktäriseras av livgivande växlingar i bebyggelsen när det gäller form, höjd, materialval och starka färger. Flerfamiljshusen är formgivna i en blandning av tegel och orange plåt, med omväxlande orange och grön panel och balkonger med varierande djup. För att minska den anonymitet som ansågs

känneteckna 1970-talets storskaliga gårdsmiljöer grupperades byggnaderna runt mindre intima gårdar. Längor i två våningar och femvåningshus kring gårdsmiljöerna skapar liv i området. För att ytterligare bidra till områdets sociala gemenskap anlades kvartershus med samlingslokaler för fritidsverskamhet och tvättstuga vid varje gård. Grönskan på de små gårdarna har bevarats, och även kompletterats, något som ger området en grön karaktär, och den omgivande naturen löper tätt intill husen.

Ett grepp för att motverka segregation var att blanda ägandeformer. Stråken var det första området där Uppsalahem erbjöd både hyresrätter och bostadsrätter. Parkeringsytor och garagelängor finns, som i flera av de andra områdena, i anslutning till områdets entré.

Kv Cellisten

Kvarteret Cellisten bildar tillsammans med radhusområdet Gitarren en egen enklav omgiven av skog med koppling till grönstråket Musikparken. Områdets övergripande planstruktur följer samma mönster som i Stråken och Dirigenten. Kringbyggda gårdar omges av bebyggelse med ett växelspel i höjd och livgivande fasadförskjutningar. Tegelhusen i rött eller gult varierar mellan två till fem våningar. Arkitekturen är uttrycksfull genom den oregelbundna taksiluetten och kombinationen av indragna och utskjutande balkonger. De lägre husen är mer formmässigt enkla än de högre vilket bidrar till det varierade uttrycket. Loftgångar avslutar de högre volymerna. Gemensamma lokaler med tvättstuga och lekplatser är knutpunkter i gårdsmiljöerna. Vegetationen i området är öppen och strukturerad med träd och låga buskar men övergår i naturmark och skog in på knuten på baksidor.

Cellisten med inramad gårdsmiljö.

Dirigentens varierade siluett syns bakom höga tallar.

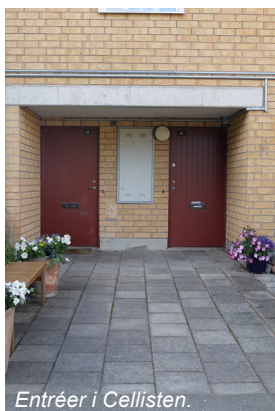
Cellisten med varierade hushöjder och fasadfärger.

Kringbyggd gårdsmiljö i Dirigenten med lekplats.

Musikinspirerad väggkonst i Cellisten.

Entréer i Cellisten.

Bortom Cellisten skymtar kv Gitarren.

Dirigentens bebyggelse följer terrängen och möter sparad naturmark.

Kv Dirigenten

Kvarteret Dirigenten direkt söder om Stråken ligger inbäddat i ett brett bälte av skog. Bebyggelsen är tydligt grupperad kring åtta mindre gårdar som är sammanlänkade med småskaliga bilfria gaturum. Trafiken är samlad till en gemensam parkering med garagelängor vid infarten från Musikvägen. Gång- och och cykelvägar leder vidare och binder samman delområdena.

Gårdsmiljöerna inramas av hus med företrädesvis låg bebyggelse som varierar mellan två till tre våningar. Inspel av högre hus med fyra våningar förekommer här och där. Den livfulla växlingen i fasadliv, takförskjutningar och fasadutformning motsvarar väl den variation och småskalighet som eftertraktades i tidens boendemiljöer.

Gedigna tegelfasader i rött eller gult kombineras med träpanel, balkonger och dörrar i olika färger. De lägre husen är planerade med egen ingång, förråd och mindre trädgård som ger en viss avskildhet. Balkongerna vänder sig mot den omgivande skogsridån. Mellan husen samspekar sparad naturmark och höga

tallar med tidstypisk grönska och gräsmattor. Lekplats, tvättstuga och samlingslokaler är naturliga mötesplatser på de mer anlagda gårdsmiljöerna.

Kv Folke

Under 1980-talets första del byggdes de södra delarna av Gottsunda ut med flera varierade, terränganpassade och intima bostadskvarter. Kort därefter byggdes ett liknande kvarter i samma anda i norr, i ett sparat skogsområde där Vårdsätravägen och Hugo Alfvéns väg möts. Här smogs en varierad bostadsbebyggelse med omväxlande rad- och punkthus in bland tall, gran och bergspartier. Anpassningen till naturen är långtgående och skickligt utförd. Likt syskonområdena i söder är parkeringarna samlade närmast vägarna och den inre miljön bilfri.

Arkitekturen är i högsta grad tidsenlig ifråga om både utformning, material och färgskala. Det dova och mustiga i 1970-talets färgsättning är här ersatt med ljusare och klarare toner. En förskola som arkitektoniskt är tydligt integrerad med området byggdes vid Bernadottrevägen. Området ritades av NOARK Per-Olof Kulin och byggdes av Anders Diös AB.

Terränganpassad gårdsmiljö med naturmark i kv Folke.

Intima gaturum mellan låga husrader i kv Folke.

Intim entréplats i Dirigenten med olikfärgade dörrar.

Naturen finns in på knuten i kv Folke.

Naturmarken är en del av gårdsmiljöerna i kv Folke.

Värdebärande karaktärsdrag

Tydligt avskilda bostadsområden omgivna av skog eller trädriåder.

Terränganpassad kringbyggd kombination av flerbostads- och radhusbebyggelse.

Bebyggelse med ett växelspel i höjd och livgivande fasadförskjutningar och materialväxlingar.

Dirigenten och Cellisten ansluter till Norra Musikvägens tegelbyggande.

Stråkens särpräglade, färgstarka tydligt tidsbundna formspråk.

Förskolor väl integrerade i den ursprungliga planeringen och arkitekturen.

Genomgående trafikseparering med bilfria, lekvänliga intima gårdsmiljöer med gemensamhetslokaler.

Sammanlänkande gång- och cykelstråk.

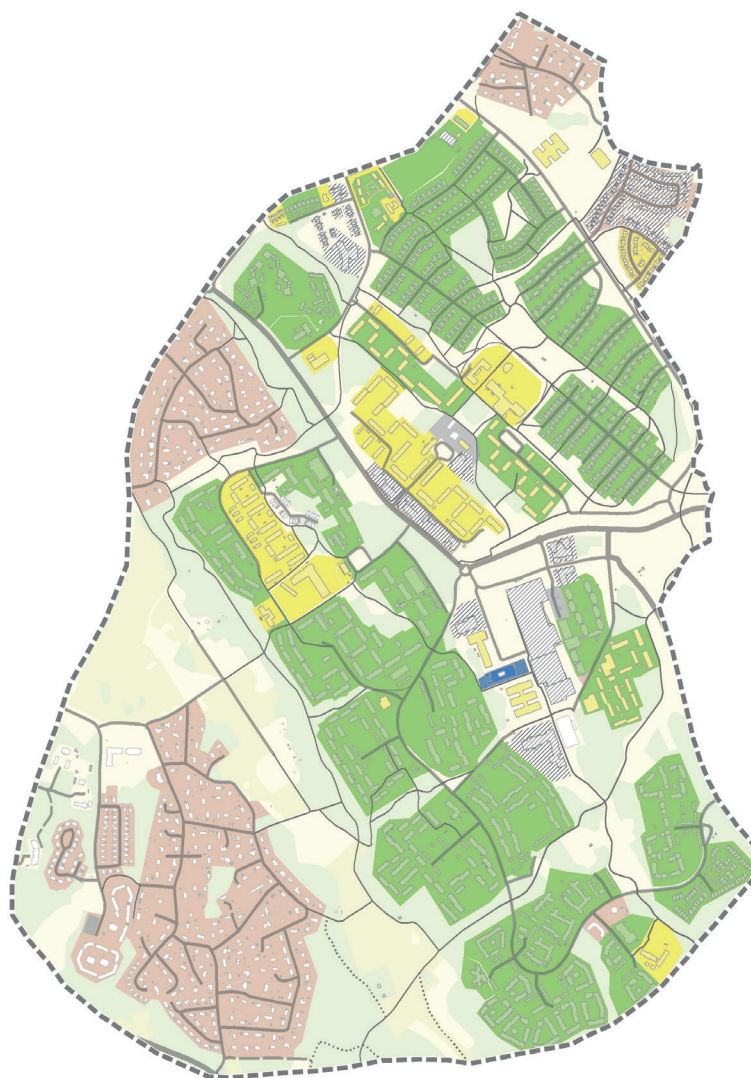
Den genomgående trafiksepareringen präglar bostadsområdenas infarter med stora ytor för parkering och garagelängor. Här syns flera exempel på boendeparkeringar inramade av karakteristiska låga garagelängor.

KULTURHISTORISK KLASSIFICERING

Kartan visar en kulturhistorisk klassificering av den bebyggelse i Gottsunda och Valsätra som är uppförd 1989 eller tidigare. Klassificeringen baseras på hur tidstypisk, välbevarad och representativ för sin tid bebyggelsen är.

Av kartan framgår även att denna klassificering gäller marken kring byggnaderna. Markklassificeringen rör främst de större bostadskomplexen som har en medvetet utformad park. I vissa fall har marken som omger byggnaderna fått en högre klassificering än själva byggnaderna. Här är sambandet mellan bebyggelsen och omgivande parkmark och gårdsmiljöer viktigt för förståelsen av tidens planeringsideal.

- Mycket värdefulla kulturhistoriska byggnader och miljöer, av byggnadsminnesklass.
- Byggnader och miljöer med särskilt kulturhistoriskt värde.
- Byggnader och miljöer med visst kulturhistoriskt värde.
- Byggnader och miljöer med begränsat kulturhistoriskt värde.
- Byggnaden uppförd 1990 eller senare. Även byggnader som framstår som nybyggen på grund av genomgripande ombyggnader.
- Bebyggelse som inte klassificerats i utredningen

KÄNSLIGHET FÖR FÖRÄNDRING

De olika delområdena i Valsätra och Gottsunda representerar bostadsbyggande och planeringsideal från det sena 1960-talet fram till 1980-talet. Årsringarna från det tidiga miljonprogrammets storskaliga arkitektur till 1980-talets mer småskaliga och varierade områden är tydliga. Gemensamt för delområdena i stadsdelarna är terränganpassning, trafikseparering och grönstruktur med utgångspunkt i naturen som både präglar gårdsmiljöerna och omgärdar kvarter och bostadsområden. Gottsundagipen, Musikparken och Valsätarparken är tongivande rekreativa grönstrukturer som varit en viktig utgångspunkt för planeringen. Dessa samlande, långsträckta grönområden länkar samman olika delområden och centrummiljön genom bilfria gång- och cykelstråk. Nätverket av interna huvudstråk för gång och cykel som löper mellan bebyggelse, grönstruktur och centrummiljö är känsligt för fragmentering som inverkar på tillgängligheten. Den genomtänkta trafiksepareringen med bilfria gårdsmiljöer kopplade till säckgator och parkeringsytor vid bostadskvarterens entréer är också en viktig utgångspunkt. På kvartersnivå präglas gårdsmiljöerna av sparad naturmark som utgör viktiga grönstrukturer.

Att planera med kulturmiljön som resurs

I genomgången av stadsdelarna har värdebärande karaktärsdrag identifierats. De värdebärande karaktärsdragen representerar kvaliteter i området som var utgångspunkter vid planeringen och som fortfarande präglar stadsbilden. Dessa kvaliteter bör bilda utgångspunkt vid förtätning i området. För att möjliggöra för ny planering att ta hänsyn till områdets kulturmiljökvalliteter och använda dessa som en resurs i den fortsatta utvecklingen av området har särskilt känsliga områden och stråk identifierats.

Känslighetskartan bygger på en sammanfattning av områdenas värdebärande karaktärsdrag. Markeringarna av känsliga zoner i kartan är tänkta att fungera som vägledning. De utgör inte några exakta gränsdragningar och behöver därför särskild fördjupning i samband med eventuell förändring.

Med utgångspunkt från de värdebärande karaktärsdragen och landskapets känslighet finns möjligheter till en avvägd förtätning, där befintliga kvaliteter kan bilda utgångspunkt

Känsligt.

Miljöer där bebyggelse och tomtmark samverkar i en gestaltad helhet med landskapets förutsättningar och tidens ideal som utgångspunkt. Sammantaget speglar de olika delområdena stadsplaneringens utveckling från 1960-talet till 1980-talet.

Hög känslighet.

Öppna ytor, strukturer och stråk som är centrala för miljön och som inte bör förändras. Miljöer som ställer höga krav på eventuella tillägg eller förändringar.

Grönstruktur.

Gottsunda och Valsätra är tydligt planerade med utgångspunkt från landskapets förutsättningar, både vad gäller topografi och växtlighet. Gröna brynzoner inramar de olika delområdena som bildar tydligt avgränsade bostadsområden. Även inom bostadsområdena har naturen fått vara vägledande i planeringen. Naturmark med uppvuxna träd och berg i dagen ger gårdsmiljöerna koppling till den omgivande skogen.

för nya avtryck i området. Tillägg och större förändringar i de områden som har bedömts som känsliga bör ske i dialog med kulturmiljökompetens. De områden som har bedömts ha en hög känslighet bör även fortsättningsvis få utgöra karaktärsskapande kvaliteter i området.

Den bevarade naturliga grönskan som avgränsar delområden och kvarter är en kvalitet som bör beaktas vid förändring i stadsdelarna. I de fall där skogen är tät kan gång- och cykelstråk upplevas som otrygga, inte minst kvällstid. Vid eventuell gallring för att skapa genomsiktighet och trygga passager mellan stadsdelarnas delområden är det viktigt att upplevelsen av grönska fortfarande är tongivande.

ATT TÄNKA PÅ I FRAMTIDA PLANERING

Stadsdelarna Valsätra och Gottsunda är sammanhållna områden som tillsammans representerar bostadsbyggandets utveckling från slutet av 1960-talet till det tidiga 1980-talet. De nordöstra delarna bildar tillsammans med den centralt placerade centrumanläggningen utgångspunkt för senare tillkomna årsringar söderut.

Vid förtätning och komplettering är det viktigt att värna gröna brynzoner och bevarad naturmark i anslutning till befintlig bebyggelse. Även stadsdelarnas terränganpassning där bebyggelsens siluett i allmänhet följer höjdpartierna är en kvalitet att värna i den fortsatta utvecklingen av områdena.

Inom kvarteren finns begränsade möjligheter till förtätning. Parkeringsytor är potentiella områden för tillägg, men bör ske med stor försiktighet och i medverkan av kulturmiljökompetens. Utmed huvudstråk mellan delområden kan tillägg göras i anslutning till gatan. En mer storskalig förtätning i området bör ur kulturmiljösynpunkt förhålla sig aktivt till bebyggelsens tydligt avläsbara årsringar.

Utredningsområdet genomkorsas av det storskaliga trafikstråket Hugo Alvéns väg. Längs vägstråket finns förutsättningar för en genomtänkt förtätning som kan bidra till nya årsringar i stadsdelarna utan att inverka på identifierade kulturmiljökvaliteter. Skivhusen i kvarteret Stenhammar och dess tydligt repeterande front mot gatustråket är en viktig kvalitet att ta tillvara vid en eventuell förtätning.

Även i anslutning till Gottsunda centrum finns möjligheter till förtätning. En vidareutveckling av centrumstråket ner mot Musikparken är möjlig så länge det sker med hänsyn till områdets grundstruktur och ursprungsplanering. Utgångspunkten bör vara att de olika delområdenas bebyggelsekluster fortsatt blir tydligt läsbara, att gröna brynzoner som inramar bebyggelsen värnas samt att trafiksepareringen med tydliga gång- och cykelstråk som strålar in mot centrummiljön fortsatt är sammanhängande och obrutna av biltrafik.

REFERENSER

Andersson, T & Caldenby, C (red.). 1998. *Att bygga ett land: 1900-talets svenska arkitektur*. Bygghörsningsrådet, Stockholm,

Björk, Cecilia. 2012. Rekordårens småhus väl värda att bevara. *Miljonprogrammet - utveckla eller avveckla* ? Formas 2012.

Erikson, M & Ehlin, I. 2006. *Uppsala en växande stad bebyggelse 1951-79*. Uppsala

Kulturnämnden, Uppsala kommun. 2007. 60-80. *Bostadshus i Valsätra och Gottsunda*. Uppsala

Lambert, L, red. 2002. *Uppsalas arkitekter och arkitekternas Uppsala. Från Domkyrkan till Ångström-laboratoriet*. Uppsala

Lindvall, Jöran (red.). 1992. *The Swedish art of building*, Swedish Institute (Svenska institutet), Stockholm,

Karlsmo, E & Thuvvall, C. 2006. Ökänt och okänt: Gottsunda -Valsätra - en stadsdel i Uppsala. *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 51*. Stockholm

Roos, B & Gelotte, H (red.). 2004. *Hej bostad: om bostadsbyggande i Storstockholm 1961-1975*, Länsstyrelsen i Stockholms län, Stockholm,

